

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ФАКУЛЬТЕТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ
ПІДРОЗДІЛІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кафедра теорії та історії держави і права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «ПРАВАЗАСТОСОВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ»

Для слухачів 1 курсу факультету
заочного навчання працівників
поліції ННІ ПОЗН

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготували: **Кучук А.М.** – завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент; **Сердюк Л.М.** – доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Білозьоров Є.В. – професор кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Легка О.В. – доцент кафедри міжнародного права, історії права та політико-правових вчень Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, кандидат юридичних наук, доцент.

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри теорії та історії держави і права факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності

“29” липня 2016 р.,
протокол № 23

**ТЕМА № 1. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ СПОСІБ
ОРГАНІЗАЦІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА
(2 ГОДИНИ)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Методологічні засади „Теорії правозастосування”
2. Застосування норм права – специфічний різновид організації реалізації норм прав.....
3. Правозастосовна політика Української держави.....

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдулаев М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права / Учебник. – СПб.: Питер, 2003. – 576 с.
2. Бачинин В.А. Природа правовой реальности // Право и политика. – 2004. – № 2. – С. 4-8.
3. Беляневич О. Декілька нотаток про дуалізм права // Юридичний журнал. – 2004. – № 12. – С. 24-26.
4. Бобылев А.И. Механизм правового воздействия на общественные отношения. // Государство и право. – 1999. – № 5.
5. Бондар Ю. Правозастосовча діяльність // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 794.
6. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: ИКФ Омега-Л, 2002. – 608 с.
7. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ). – М., 1992.
8. Гревцов Ю.И. Правовые отношения и осуществление права. – Л., 1987.
9. Давид Рене. Основные правовые системы современности. – М., 1990.

10. Єрмоєнко В. Правові форми реалізації громадянами права на працю // Право України - 1999 - № 1.
11. Жук А. Правозастосування (інтелектуально-вольовий бік) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 804-806.
12. Завадская Л.Н. Механизм реализации права. – М., 1962.
13. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
14. Зорькин В.Д. Прецедентный характер решений Конституционного Суда Российской Федерации // Журнал российского права. – 2004. – № 12. – С. 3-9.
- Карабань В. Правозастосовчі аспекти системи права // Право України. – 2006. – № 5. – С. 48-52.
15. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Юристъ, 2001. – 520 с.
16. Павлишин О. Правозастосування як об'єкт філософсько-правових досліджень // Право України. – 2004. – № 8. – С.21-25. Проблемы теории государства и права / Под ред. М.Н. Марченко. – М., 2002. – 656 с.
17. Рабінович П. Правозастосовча діяльність (загальна характеристика) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – С. 795-796.
18. Решетов Ю.С. Реализация норм советского права. – Казань, 1989.
- Шевчук С. Европейское прецедентное право в украинской правовой системе // Юридическая практика. – 1999. – № 20. – 16-31 октября.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Право виступає засобом організації суспільства, надання останньому характеру прогресивного розвитку, нейтралізації руйнівних, регресивних тенденцій в системі функціонування соціального організму.

Як відомо, оцінювання ефективності функціонування і, відповідно, досягнення відповідних результатів функціонування нормативно-правової системи є передумовою визначення доцільності зміни чи збереження (наскільки це можливо) стану і структури механізму правового регулювання. Це обумовлено сутністю і соціальним призначенням права як одного з важливих засобів досягнення соціального компромісу¹.

В основі такого оцінювання закладені критерії, що характеризують реалізацію права. Адже саме відомості про те, як реально відбувається реалізація права дозволяють зрозуміти: чи досягнута та мета, яка закладена в правовій нормі.

Тому ця лекція має таку мету:

- ✓ навчальна: ознайомитися з ознаками, видами реалізації норм права, основами правозастосовної політики держави;
- ✓ практична: здобути навички щодо аналізу правозастосовної діяльності та її відрізнення від правотворчої; вироблення навичок орієнтування в правозастосовній політиці держави;
- ✓ виховна: формування переконання про необхідність активної правомірної поведінки як основи існування соціально корисних правових відносин.

¹ Попов В.В. Обыкновенная правоприменительной деятельности. Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Волгоградская академия МВД России. – Волгоград, 2000. – С. 3.

ВСТУП

В умовах спрямованості державної політики на розбудову в Україні правової держави і формування громадянського суспільства, докорінні зміни зачіпають, перш за все, сферу правового регулювання суспільних відносин. Розвиток ринкових відносин намітив стійку тенденцію до збільшення ролі автономних, незалежних від держави форм регулювання суспільних відносин.

Але при переході до подібної автономної моделі, суспільство неминуче стикається з проблемою забезпечення реалізації прав і свобод громадян, забезпечення ефективного функціонування правової системи.

За таких обставин на перший план виходить правозастосовна діяльність державних органів як владна форма забезпечення реалізації нормативних приписів. До того, як відомо, навіть найкращий закон не буде мати відповідного соціального ефекту, якщо його неправильно буде застосовано. Саме тому і є необхідність у вивченні такої навчальної дисципліни як „Теорія правозастосування”, яка допоможе сформувати у слухачів навички щодо застосування норм права відповідно до „духу і букви закону”.

Теорія правозастосування є однією з важливих дисциплін навчального плану здобуття вищої юридичної освіти. Вивчення „Теорії правозастосування” дозволяє слухачам отримати знання щодо загальних положень механізму, стадій, ефективності правозастосування; сформувати навички щодо проведення досліджень з актуальних проблем державно-правової дійсності та виробити концептуальне бачення закономірностей та можливих проблем/помилки правозастосування; сформувати професійну (юридичну) свідомість та правову культуру.

1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ „ТЕОРІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ”

Розгляд будь-якого питання в сфері науки потребує уточнення методологічних засад, дотримання яких дозволить отримати найбільш достовірні знання про відповідне явище суспільного життя. Зауважимо, що зміст методології в сучасній юридичній науці розуміється надто спрощено. Так, наприклад, багато науковців відносять до методології „принципи, способи і засоби”¹, „систему принципів, прийомів, підходів та методів”², однак, при цьому розглядають лише „методи”, забуваючи (чи ототожнюючи?) інші складові, які вони вказують.

Відомо також, що для сучасної методології юриспруденції характерний методологічний еkleктизм. Між тим, безсумнівним є наступне положення: „Вже достатньо тривіальною для сучасної методології є думка, що дослідження предмету вимагає „своїх”, адекватних його природі методів. Поєднання предмету і методу, їх органічність виділяється методологією як одна з найнеобхідніших умов успіху наукового дослідження. Якщо уявити таку ситуацію, коли дисципліни намагаються вивчити свій предмет з використанням неадекватних йому методів дослідження, то відразу стане зрозумілою правомірність даного методологічного постулату. Підміна методів може приректи дослідження на провал або вдягнути його в одяг антинауки...”³.

Слід зауважити, на міжнародній науково-теоретичній конференції „Проблеми методології сучасного правознавства”, яка проходила 9-10 жовтня 1996 року в Київському регіональному центрі Академії правових наук України, було зазначено, що „загальний стан розробки методологічних проблем українського правознавства відстає від сучасних потреб, хвибує відчутними недоліками. Поширення набули методологічна невизначеність, еkleктизм, некритичне запозичення певних методів та методичних засобів інших наук поза

¹ Кагадій М.І. Юридична практика в правовій системі України. Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2005. – С. 3.

² Бондаренко І.В. Органи внутрішніх справ в системах правоохоронних органів України, Російської Федерації та інших зарубіжних країн: теоретичні аспекти. Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ. – К., 2004. – С. 3.

³ Кохановский В.П., Золотухина Е.В., Лешкевич Т.Г., Фатхи Т.Б. Философия для аспирантов. – Ростов н/Д: «Феникс», 2002. – С. 365.

межами їх можливого використання у дослідженнях соціально-правових проблем. Мають місце непоодинокі прояви абстрактного соціально-беззмістовного визначення державно-правових явищ, нерозбірливого застосування концепцій та норм, що належать до різних, нерідко протилежних зарубіжних правових систем, недооцінки правових принципів...”¹.

Загалом, питання методології є досить складним ще й через невизначеність самого поняття „методологія”. Багато зарубіжних дослідників не розмежовують методологію та методи дослідження². Вітчизняна наукова традиція розглядає вказане поняття як вчення про методи пізнання дійсності або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Найчастіше методологію визначають як „концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об’єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища”³.

Таким чином, слід розглянути методологічну основу дослідження та зосередити увагу на системі наукових принципів, підходів і способів, що використовуються при дослідженні правозастосування як елементу правової дійсності.

Методологія – складне багатогранне явище, яке охоплює не лише систему методів чи вчень про ці методи. До цієї системи належать, перш за все, методологічні принципи, вихідні засадничі ідеї, відповідно до яких має здійснюватися вибір підходів і методів пізнання. Одразу зауважимо, що при дослідженні проблематики різних наук використовуються різні методологічні засади (при цьому методи дослідження залишаються ідентичними). Тому в подальшому ми матимемо на увазі юридичні науки і, зокрема, теорію правозастосування. Слід зазначити, що наприклад, Райнгольд Циппеліус у

¹ Рекомендації міжнародної науково-теоретичної конференції „Проблеми методології сучасного правознавства” // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 1997. – Вип. 1. – С. 151.

² Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2007. – С. 31.

³ Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К: Знання-Прес, 2002. – С. 56.

праці „Юридична методологія” не розглядає такі звичні для вітчизняної методології категорії і поняття як діалектика, методи аналізу і синтезу тощо. Більш того про них немає навіть згадки. Автор розглядає поняття права, побудову і взаємозв’язок норм права, тлумачення останніх та ін.¹ Саме в цьому випадку Р. Циппеліус з’ясовує загальні засади дослідження права. Тому, як бачимо, перед тим як досліджувати будь-який елемент державно-правової дійсності необхідно, перш за все визначити засади дослідження, інакше – методологічні принципи. Так, розуміння права в різних правових сім’ях неоднакове. А відтак, різними є і розуміння правовідносин, норм права, процесу застосування (реалізації) норм права, правової культури і т.д.

Таким чином, слід чітко визначитися з досліджуваними правовими сім’ями та їх характерними ознаками; підходом до праворозуміння; формами права.

Наступним аспектом, який необхідно враховувати, є класифікаційна проблематика. Адже, „прописною істиною” є положення про логічний і несуперечливий підхід при виділенні видів (груп) явищ, предметів за відповідним класифікаційним критерієм. Зрозуміло, що одне й те саме явище не може належати одночасно до декількох груп за одним і тим самим критерієм. Між тим, саме це правило, незважаючи на його очевидність, порушується більшістю теоретиків права. Якщо проаналізувати існуючі підходи до розуміння категорій „реалізація права” і „правозастосування”, а також „форми реалізації норм права”, то можна встановити наступне.

У навчальному посібнику „Теорія держави і права” за редакцією С.Л. Лисенкові і В.В. Копейчикова вказується, що:

„реалізація норм права – це різноманітний процес практичного здійснення правових вимог у діяльності тих чи інших суб’єктів”²;

„застосування норм права – це спрямована на реалізацію норм права і здійснювана у спеціально встановлених формах державно-владна, творчо-

¹ Циппеліус Р. Юридична методологія. – К., 2004.

² Теорія держави і права / За ред. С.Л. Лисенкові і В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 210.

організуюча діяльність державних органів і уповноважених державою інших суб'єктів з метою вирішення конкретної справа шляхом видання індивідуальних правових приписів (правозастосовчих актів); при цьому застосування норм права розуміється як особлива форма їх реалізації¹;

„розрізняють такі форми реалізації норм права: додержання, виконання, використання та застосування норм права”²

Подібного підходу дотримується й відомий фахівець в галузі права доктор юридичних наук, професор Венгеров А.Б. Він зокрема вказує, що „виділяють чотири такі форми діяльності з реалізації права: дотримання, виконання, використання, застосування права. В чіткому визначенні цих форм полягає велике наукове „завоювання” теорії права...”³.

Абдулаєв М.І. й Комаров С.О. в підручнику для студентів та викладачів вищих навчальних закладів „Проблемы теории государства и права. Проблемы методологии. Общество и государство. Общество и право” також вказують, що застосування норм права є особливою формою реалізації норм права⁴. Однак, самі ж собі суперечать зазначаючи, що „правозастосовна діяльність – це складний процес, що виступає як спосіб і засіб організації реалізації права...”⁵. Цілком логічно, що коли правозастосування це організація реалізації норм права, то воно не може виступати формою реалізації.

Все означене вище вимагає перегляду існуючого підходу до співвідношення таких категорій як „застосування норм права” і „реалізація норм права”. При цьому правозастосування не може розглядатися як форма реалізації норм права. Адже, й правозастосування, так само як і правореалізація, здійснюється у формі дотримання, виконання й використання. Зауважимо, що і реалізація норм права, і застосування норм права мають одну й ту ж мету – забезпечення порядку, стабільності в суспільстві, забезпечення

¹ Теорія держави і права / За ред. С.Л. Лисенкові і В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 212-213.

² Теорія держави і права / За ред. С.Л. Лисенкові і В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 210.

³ Венгеров А.Б. Теория государства и права. – М.: Юриспруденция, 2000. – С. 428.

⁴ Абдулаєв М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права. Проблемы методологии. Общество и государство. Общество и право. – СПб.: Питер, 2003. – С. 390.

⁵ Абдулаєв М.И., Комаров С.А. Проблемы теории государства и права. Проблемы методологии. Общество и государство. Общество и право. – СПб.: Питер, 2003. – С. 390.

загального компромісу.

Тому враховуючи зазначене вище і наступні положення:

а) реалізація норм права (дотримання, виконання й використання) поділяється на такі види (за суб'єктами): реалізація норм права приватними особами і реалізація норм права особами (органами), що наділені державно-владними повноваженнями;

б) втілюючи норми права в своїй діяльності, особи (органи), що наділені державно-владними повноваженнями повинні діяти в межах норм права, виражати волю громадянського суспільства (причому слід мати на увазі, що не органи держави, а суспільство є суб'єктом правоутворення);

в) функціональним призначенням таких органів є допомога у реалізації прав громадян, а не реалізація своїх прав;

реалізацію норм права, яка здійснюється **особами (органами), що наділені державно-владними повноваженнями**, умовно можна назвати правозастосуванням. При чому – це вид реалізації (за суб'єктами), а не форма.

Ще одним важливий методологічним аспектом, який необхідно з'ясувати вивчаючи теорію правозастосування є розмежування права і закону.

„Проблема співвідношення права і закону як центральна методологічна і теоретична проблема наукового розуміння не є якоюсь новиною, зокрема, у філософії права і правознавстві. Різницю ж між правом (jus) і законом (lex) вбачали ще стародавні римські юристи, які вважали, що в разі розходження між цими явищами lex необхідно було приводити у відповідність з jus. Цікаві роздуми з приводу розмежування понять – „право” і „закон” можна знайти і у Т. Гоббса. „Необхідно розрізняти jus і lex – право і закон, – наголошував філософ, – хоча той, хто пише на цю тему, звичайно змішує ці поняття, оскільки право полягає у свободі чинити або не чинити щось, між тим як закон визначає і зобов'язує до того чи іншого члена даної альтернативи. Отже, закон і

право розрізняються між собою, так само як обов'язок і свобода, що несумісні щодо однієї і тієї ж речі”¹.

Зауважимо, в „Філософії права” Г.В. Гегель активно використовував категорію неправа, причому, як вказує В.А. Бачинин, Гегель визначив три форми неправа: 1) ненавмисне неправо (існує серед суб'єктів з примітивною, нерозвинутою правосвідомістю, які не бачать різниці між правом і його протилежністю); 2) свідомий обман, що дозволяє одним суб'єктам створювати видимість права для інших для того, щоб ті не помічали підміни, за якої загальне замінене особистим, дійсне – мнимим, реалії – ілюзіями; 3) злочин. За цієї форми суб'єкти самі бажають неправа, навіть не намагаючись використовувати видимість права, інтерпретувати неправо як право².

Що таке право? Де його шукати? Ясно одне – не можна вести пошук наосліп. Безперспективно ловити чорну кішку в темній кімнаті. Та й не самоціль це. Прагматично вести пошук права як засобу вирішення конкретних питань. Знайти і показати іншим, продемонструвати і властивості, і можливості. Інакше яке ж це мірило поведінки людей, який масштаб оцінювання!

Право називають природним і позитивним, об'єктивним і суб'єктивним, суддівським, делегованим, санкціонованим, підзаконним, партійним, політичним, конституційним, кримінальним, міжнародним, приватним... І якщо все це право, то на чому сходяться, до чого звернені численні епітети? Свобода і несвобода, воля і неволя, суще і належне, ідеал і реальність – куди спрямувати погляди? До економіки, політики, класової боротьби, до соціального єднання, до Бога, нарешті? Та й узагалі, чи маю я моральне право шукати право? Не кожному належить офіційне право озвучувати волю Аллаха. Не кожен „єретик” наважиться відкрито протиставити тіньове право державному³.

Дозволимо собі продовжити слова В.В. Лазарева, однак, мовою оригіналу: „Мы живем в *пространстве* права. А, может быть, в правовом *поле*?”

¹ Селиванов В. Нетотожность права і закону (методологічний аспект) // Право України. – 2005. – № 5. – С. 8.

² Бачинин В.А. Неправо (негативное право) как категория и социальная реалья // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 14.

³ Лазарев В.В. Поиск права // Журнал российского права. – 2004. – № 7. – С. 4.

Хозяйствуем на *ниве* права. Однако в поиске права оказываемся часто в правовом *вакууме*. *Бумажного* права нам часто недостает для решения насущных дел. Оно оказывается *неэффективным*. *Устаревшим*. *Чужим*. А еще есть право „*наше и ваше*”. О, великий, могучий и богатый русский язык! Теоретики права из россиян недаром ссылаются на латынь, немецкий и английский языки, стараясь доказать единство в понимании права.

Не все функции права благородны – некоторые из них приходится скрывать. Фасад права расцвечен и привлекателен. Но у медали есть обратная сторона, и вместо государственного символа на монете можно увидеть *цену* права, которую приходится платить. В особенности в так называемые переходные периоды (а в России других-то и не было)”¹.

А М.Й. Коржанський прямо вказує на співвідношення права, закону і науки. „Тому право є визначальним і головним у співвідношенні з наукою і законом. Право є первинним суспільним чинником, який з найдавніших часів єднає суспільство, перетворює стадо, зграю, гурт першолюдей у суспільство і регулює всі відносини між людьми. Право є настільки завершеним і досконалим регулятором людського співжиття, що не потребує ніякого доповнення і вдосконалення. Саме тому право є первинним, а закон вторинним, саме тому закон завжди повинен повністю відповідати праву. Закон, який не відповідає праву, є нечинним, недіючим і він не підлягає застосуванню. Віковічна давнина права, його завершеність і досконалість не дозволяють ніяких наукових поправок і вдосконалень права, тобто стосовно і науки право має зверхність, воно є первинним, головним і щодо наукових розвідок... Для європейського юриста закон є лише основою, взірцем судового рішення. Він не є достатнім витком права для прийняття рішення. Саме тому суддя є незалежним від волі законодавця і може творити право, доповнювати закон, може визнати його неправовим.... Отже, у цій тріаді: „Право. Наука. Закон” – право є головним і визначальним, воно має перевагу, зверхність і перед наукою і перед законом, а

¹ Лазарев В.В. Поиск права // Журнал российского права. – 2004. – № 7. – С. 4.

наука має зверхність і перевагу перед законом. Поміняти місцями їх неможливо, як неможливо поставити воза попереду кобили”¹.

У зв’язку з зазначеним, слід акцентувати увагу на тому, що за розрізнення права і закону, судовий прецедент має розглядатися не як джерело (форма) права, а як правозастосовний акт. При цьому суд є правозастосовним органом. Й парламент, юридично закріплюючи найбільш значущі суспільні відносини, ставлячи їх під охорону держави, не створює право, а лише формально визначає, тобто використовує вже існуючі норми права, а не творить їх, отже, не є правотворчим органом.

У зв’язку з цим, децю неправильною є сама назва навчальної дисципліни „Теорія правозастосування”. Тому надалі ми будемо говорити про застосування юридичних норм (з тим зауваженням, що це мають бути норми, які відповідають праву). Хоча, виходячи з усталеної традиції, будемо використовувати термін – правозастосування.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Непослідовність та недосконалість законодавчого регулювання правозастосовної діяльності в Україні є закономірним наслідком того, що немає чітко окреслених і науково виважених методологічних засад дослідження цього явища правової дійсності. Між тим, зміни структури та характеру суспільних відносин в нашій державі, що пов’язані з реалізацією гарантованого Основним законом України пріоритету прав і свобод людини, зумовлюють необхідність вироблення якісно нового методологічного підходу до врегулювання суспільних відносин.

Таким чином, можна стверджувати, що питання методологічних засад дослідження правозастосовної діяльності набуває особливої актуальності та потребує негайного вирішення.

¹ Коржанський М. Право. Наука. Закон // Право України. – 2004. – № 11. – С. 105.

2. ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА – СПЕЦИФІЧНИЙ РІЗНОВИД ОРГАНІЗАЦІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА

У науковій юридичній літературі реалізація права розглядається з різних аспектів: об'єктивного і суб'єктивного, як процес, діяльність, досягнутий результат¹.

В залежності від характеру нормативно-правових розпоряджень, від способу їхнього здійснення в суспільному житті виділяються наступні основні форми реалізації права; дотримання, виконання, використання².

Виконання – це форма реалізації норм права, при якій суб'єкт вчиняє дії на виконання покладеного на нього юридичного обов'язку. У такій формі реалізуються зобов'язуючі норми, що передбачають позитивні обов'язки.

Забороняючі і охоронні норми, які передбачають пасивну поведінку, реалізуються у формі дотримання, при якій суб'єкт суворо слідує встановленим заборонам і не вчиняє тих дій, що йому не дозволені.

Використання як форма реалізації – це здійснення дозволених уповноважуваними нормами права дій. Суб'єкт у даному випадку сам владний обирати варіант поведінки.

У деяких випадках реалізація права суб'єктом в безпосередніх формах неможлива, тому що держава змушена або зацікавлена поставити під додатковий контроль реалізацію окремих юридичних приписів та впливаючих з них можливостей у силу економічних, політичних, ідеологічних, національних, територіальних й інших потреб та інтересів. А також при виконанні державою своєї охоронної функції за наявності конфлікту, реалізація права забезпечується через владну діяльність щодо застосування норм права.

З розвитком суспільних відносин, з якісним реформуванням системи законодавства в сучасній юридичній літературі робиться прогноз про посилення ролі правозастосування в суспільстві, як найбільш гнучкого засобу

¹ Лазарев В.В. Применение советского права. – Казань, 1972. – С. 5-9.

² Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М., 1966. – С. 96-101.

обліку виникаючих соціальних потреб й інтересів у процесі правового регулювання.

У юридичній науці тема застосування правових норм розробляється давно й досить ґрунтовно. Питаннями застосування норм права займалися такі видатні вчені як Л.Е. Владимиров, А.Ф. Коні, В.А. Случевський, И.Я. Файницький і ін. Цю тему в різних аспектах освітили в своїх роботах Н.Г. Александров, С.С. Алексеєв, Н.Н. Вопленко, І.Я. Дюрягін, Ю.Х. Калмиков, В.Н. Карташов, В.В. Лазарєв, В.І. Леушин Я.С. Михалєк, А.В. Наумов. П.Е. Недбайло, Ю.С. Решетов. Ю.Г. Ткаченко, Ю.А. Тихомиров, П.С. Елькінд і багато інших. Зауважимо, останнім часом досить багато досліджень було присвячено застосуванню норм процесуальних галузей права.

Однак багато питань правозастосування дотепер носять дискусійний характер або вимагають переосмислення відповідно до сучасних соціально-політичних реалій.

У юридичній літературі категорія „застосування права” визначається по-різному.

Одні автори під застосуванням права розуміють владну організуючу діяльність компетентних органів і осіб щодо забезпечення реалізації юридичних норм¹; інші – спосіб організації здійснення правових норм, „перетворення в життя” їхніх вимог²; треті – форму реалізації права, результатом якого є прийняття управлінських рішень³; четверті – владну організацію самого суспільного порядку, відносин суб’єктів, що беруть участь у соціальному житті⁴. Але найбільш традиційним залишається спеціально-юридичний підхід, при якому правозастосовна діяльність розглядається як владна, організуюча діяльність компетентних державних органів щодо прийняття індивідуально-конкретних розпоряджень. При цьому виділяються природа, призначення і функції застосування праву.

¹ Теория государства и права / Под ред. В.В. Лазарева. – М., 1996. – С. 199.

² Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 2000. – С. 454.

³ Юсупов В.А. Правоприменительная деятельность органов управления. – М., 1979. – С. 18-19.

⁴ Венгеров А.Б. Теория государства и права. – М., 1998. – С. 514.

Разом з тим, правозастосовна діяльність, будучи різновидом соціальної діяльності, вимагає соціологічного підходу до її аналізу. Аналіз юридичної природи правозастосовної діяльності дозволяє врахувати лише один аспект дії права. Насправді ж, право невіддільне від інших явища, і тому практичне застосування закону обумовлене цілою низкою інших – неправових факторів. І оскільки всі ці фактори мають соціальну природу, юридичний підхід до дослідження застосування права варто доповнити соціологічним.

Суть соціологічного підходу виражається, насамперед, у тім, що застосування права починає розглядатися одночасно і як соціальний процес, суб'єкти якого є одночасно і учасниками суспільних відносин. У якості таких вони займають, крім місця в структурі державного апарату, ряд інших соціальних позицій. Тому на прийняття рішення по окремій справі впливає не тільки безпосередньо правова норма, але і вся сукупність соціальних зв'язків людини.

Крім того, варто погодитися з Ю.С. Решетовим, який вказує, що поведінкове діяльне трактування процесів реалізації норм права аж ніяк не спрощено представляє зв'язок цих процесів із суспільними відносинами. Навпаки, воно дозволяє методологічно правильно вирішити питання про місце процесів у системі суспільних відносин, усвідомити діалектику суспільного життя і реалізації норм права. Процеси реалізації норм права включаються в усі основні сфери суспільних відносин. Тому, характеризуючи реалізацію норм права, не можна обмежувати її якоюсь визначеною сферою суспільного життя¹.

Соціологічний підхід дозволяє поглибити розуміння змісту правозастосовної діяльності і побачити, який соціальний зміст міститься за логічною операцією підведення окремих випадків під дію загальної норми. Таким чином, соціологічний аналіз застосування права містить у собі дослідження широкого кола соціальних явищ і процесів, що впливають і на реальне життя правової норми, оскільки вона діє в конкретних соціально-історичних умовах, і на функціонування службових осіб держави.

¹ Решетов Ю.С. Реализация норм советского права. – Казань, 1989. – С. 34.

Мета соціологічного аналізу застосування юридичної норми полягає у визначенні соціальних факторів, що впливають на реальне життя норми матеріального права в цілому: на частоту й ефективність її застосування, на розширення або звуження кола охоплюваних нею ситуацій, на зміни в тлумаченні змісту норми, на роль судової практики в прийнятті рішень по окремих справах і т.д.

У сучасних умовах перегляду багатьох підвалин суспільного життя вплив соціальних і політичних процесів на правозастосовну діяльність особливо зростає і підсилюється, що не може не відобразитися і на юридичному змісті правозастосування. Класична модель застосування права просто „ламається” під силою дії низки соціальних факторів і функціонує в режимі багатьох протиріч.

Тому процес соціологічного аналізу правозастосовної діяльності просто невіддільний від критичного аналізу юридичної природи правозастосування.

Як було відзначено вище, поняття „застосування права” у юридичній літературі тлумачиться по-різному. Багато в чому визначення застосування права залежить від того, як воно співвідноситься з основними формами реалізації права – виконанням, дотриманням і використанням. Деякі вчені не відрізняють застосування від виконання. Н.Г. Александров, наприклад, вважав застосування норм права винесенням індивідуально-конкретних державно-владних правових актів, ототожнюючи в цьому випадку застосування права з його реалізацією, що також полягає в перетворенні правових норм у фактичній діяльності органів, організацій і посадових осіб¹. Інша група вчених (Я.М. Брайнін, В.Д. Сорокін, І. Сабо) застосування права визначають як накладання відповідних загальних норм права до конкретних фактів, що мають юридичне значення. Михалюк Я.С. називає його способом реалізації права, що зумовлює виникнення, зміну і припинення конкретних правовідносин та юридичних наслідків. Дюрягін І.Я. визначає застосування права як особливу

¹ Александров Н.Г. Применение норм социалистического права. – М., 1958. – С. 9.

форму його реалізації. Остання точка зору до останнього часу залишається домінуючою й академічною.

Аналіз змісту сучасних підручників і навчальних посібників з теорії держави і права показує, що зазначені погляди на співвідношення застосування норм права з безпосередніми формами його реалізації (виконанням, дотриманням, використанням) не зазнали істотної зміни. При цьому досить часто застосування норм права визначається як форма їхньої реалізації в передбачених правом випадках і в передбаченій ним формі правореалізуючих дій державного органа (або посадової особи), здійснюваної в межах його компетенції з розгляду конкретних правових справ і прийняття відповідних правових актів¹.

Висловлюється також думка, що застосування права – це складна форма реалізації, оскільки її здійснення виявляється в сполученні з іншими формами реалізації і у взаємному проникненні одної в іншу. Такі висновки, на нашу думку, не є безперечними.

Слід чітко відмежувати правозастосування як форму владного індивідуально-правового регулювання від виконання, дотримання і використання як форм саморегуляції учасниками реалізації правових норм власної поведінки.

Використовують права, виконують і дотримуються обов'язку суб'єкти, що є безпосередніми учасниками урегульованого диспозицією тієї або іншої норми права суспільних відносин. У цьому виявляється активна роль самих учасників таких відносин.

Правозастосування ж - це владна, юридично значима діяльність, у процесі якої здійснюється індивідуально-правове регулювання і конкретизуються права й обов'язки суб'єктів розглянутих відносин.

Найбільш правильною, на нашу думку, є точка зору В.В. Лазарева, що визначає застосування права як владну, організуючу діяльність компетентних органів і осіб, що має своєю метою забезпечити адресатам правових норм

¹ Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. – М., 1999. – С. 483.

реалізацію належних їм прав і обов'язків, а також гарантувати контроль за даним процесом¹.

Однак, і такий висновок, на нашу думку, потребує уточнення.

Норми права застосовуються й у випадку, коли мова йде про правомірні дії суб'єктів права щодо реалізації їхніх прав і обов'язків, і у випадку здійснення правопорушення. Причому, останнє також припускає тлумачення застосування охоронних норм права як форми забезпечення їхньої реалізації.

Було б неправильно зводити процес охоронного правозастосування лише до покладання відповідальності за вчинене правопорушення. Подібна правозастосовна діяльність охоплює набагато більшу кількість дій, змістом і метою яких виступає примусове забезпечення дотримання заборон і виконання обов'язків, забезпечення відновлення порушених прав потерпілих, і забезпечення реалізації правових норм, що встановлюють юридичну відповідальність.

Тому правильніше буде розглядати застосування норм права як форму забезпечення їхньої реалізації у всіх випадках і видах правозастосовної діяльності.

Застосування права – це владна форма забезпечення реалізації нормативних установлень. Від держави залежить вирішення питання про те, у яких випадках правозастосування обов'язкова, а в яких – факультативна стадія розвитку й організації матеріальних відносин у загальному механізмі здійснення права; які межі правозастосування в сфері регулювання і захисту матеріальних відносин, яке коло суб'єктів, що застосовують право і т.д.²

Розвиток ринкових відносин, зміна пріоритетів державної політики в різних суспільних сферах, проголошення України правовою державою намітили стійку тенденцію до збільшення ролі автономних, незалежно від держави форм регулювання суспільних відносин (насамперед, економічних і соціальних). Однак, розширення сфери саморегулювання власної поведінки

¹ Теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М., 1996. – С. 199.

² Завадская Л.Н. Теоретические вопросы применения права // Теория права. Новые идеи. – Вып. 1. – М., 1991. – С. 88.

учасниками суспільних відносин зовсім не виключає державного контролю за цим процесом. Навпаки, у подібних умовах на перший план виходить діяльність держави щодо забезпечення реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин відповідно до юридичних приписів. Правореалізуюча саморегуляція тільки тоді буде ефективною, коли забезпечена можливістю владної правозастосовної діяльності. Саме така діяльність дозволяє уникнути „збоїв” у механізмі правореалізації під впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів і умов.

Таким чином, у сучасних умовах зміна сфери застосування права в сфері регулятивних відносин не виключає іншої взаємодоповнюючої тенденції – підвищення ролі правозастосовної діяльності.

Суб'єкт правозастосування є більш оперативним, ніж законодавець. Й саме суб'єкт правозастосування у першу чергу зіштовхується в повсякденній діяльності з багатьма проблемами, і тому від ефективності застосування права, від обґрунтованого обліку соціальних факторів, правових принципів і принципів правової політики залежить ефективність реалізації права в цілому.

Вплив на механізм правореалізації соціальних факторів може бути як позитивним, так і негативним. Характер його дії залежить, насамперед, від відповідності нормативної основи правової системи суспільним потребам у правовому регулюванні. При наявності протиріччя суспільних потреб норми права в момент реалізації юридичного припису, застосування права виступає єдиним засобом (формою), що дозволяє адаптувати норму до соціальної ситуації й тим самим забезпечити її правильну, ефективну реалізацію.

Застосуванню правових норм, на відміну від дотримання, виконання і використання, властиві специфічні властивості, що розкривають його зміст, характер, внутрішню структуру, призначення, коло суб'єктів і форму. Характеризуючи застосування права, звичайно виділяють наступні його ознаки:

1. Застосування права за своїм змістом є діяльністю щодо винесення індивідуально-конкретних юридичних приписів, звернених до персонально визначених осіб.

2. Правозастосовна діяльність здійснюється компетентними державними органами (посадовими особами) і уповноваженими державою органами громадянськості.

3. Правозастосовна діяльність носить державно-владний характер.

4. Застосування права – це організуюча діяльність.

5. Правозастосовна діяльність здійснюється в спеціально встановлених законом формах¹.

Зважаючи на те, що правозастосовна діяльність є одним з різновидів соціально-політичної діяльності, виправданим вважаємо пропозицію І.Б. Шахова виділити дві групи ознак, що характеризують цей вид діяльності. До першої групи віднести такі ознаки, що підкреслювали б приналежність правозастосовної діяльності до єдиного типу соціально-економічної діяльності. До другої групи ознак віднести родові ознаки, що характерні для всіх правових форм діяльності органів держави, у тому числі і правозастосовної. Остання група ознак розкриває правову природу юридичного процесу як комплексної системи на генетичному рівні.

До типових ознак правозастосовної діяльності відносяться:

- а) державно-владний характер правозастосовної діяльності;
- б) специфічність прояву її в механізмі правового регулювання;
- в) здійснення її в так званому „чужому” інтересі;
- г) протікання її в закріплених чинним законодавством процедурно-процесуальних формах;
- д) цілеспрямованість, перетворення положень правових норм у життя.

До родових ознак правозастосовної діяльності відноситься те, що вона:

- а) безпосередньо пов'язана із здійсненням „операцій” з нормами матеріального і процесуального права;
- б) здійснюється тільки спеціально уповноваженими на те суб'єктами;

¹ Общая теория права и государства. Академический курс. – М., 1998. – С. 315-318.

в) пов'язана з розглядом і вирішенням юридично значимих справ; наслідком правозастосовної діяльності виступає матеріально обумовлений результат у виді розпорядження індивідуального, персоніфікованого характеру;

г) зумовлює потребу в особливому рівні нормативної регламентації – в процесуальному праві;

д) безпосередньо пов'язана з необхідністю використання різних правил і прийомів юридичної техніки¹.

Слід зауважити, що наявність чіткої процесуальної форми дозволяє багато в чому обмежити негативний вплив зовнішнього середовища на результати правозастосовної діяльності.

Практика застосування права настільки різноманітна, що навряд чи доцільно поєднувати різні її види і форми та „укладати” їх у чітко визначені межі єдиних процесуальних стадій.

Таким чином, переосмислення деяких положень традиційної концепції застосування права в сучасних соціальних умовах неминуче призведе і до створення належної процесуальної форми за межами судової моделі правозастосування, що дозволить врахувати, специфіку владної правозастосовної діяльності й в оперативно-виконавчій сфері.

Розгляд юридичного змісту правозастосування з урахуванням соціологічного підходу був би неповним без висвітлення управлінської природи застосування права.

У широкому соціальному змісті застосування права, незважаючи на значний обсяг завдань і функції правозастосовної діяльності, завжди має організуючу дію, забезпечує державне управління.

Нормативні правові акти є нормативною юридичною основою управління в суспільстві, однак, у повсякденній практиці державні органи, посадові особи здійснюють управління шляхом прийняття рішень індивідуального характеру, тобто шляхом правозастосування.

¹ Шахов И.Б. Правоприменительная деятельность // Правовые формы деятельности в общенародном государстве. – Харьков, 1985. – С. 56-57.

Об'єктивною передумовою соціального управління виступають закономірності соціального розвитку. Пізнати ці закономірності й ефективно використати їх у практичній діяльності людей і є мета соціального управління. Але в нестабільному суспільстві, що характеризується наявністю протиріч і конфліктів, закономірності соціального розвитку „переломлюючись” в практичній площині можуть не збігатися з закономірностями розвитку окремої особистості. У цьому випадку саме застосування норм права в діяльності суб'єктів правозастосування може стати засобом впливу компетентних органів на інших осіб для організації їхнього поведінки і діяльності відповідно до інтересів держави або суспільства, а можливо з власними вузькогруповими інтересами.

Таким чином, застосування норм права варто визначати як владну діяльність компетентних органів і посадових осіб, щодо забезпечення реалізації правових установлень за допомогою підготовки й ухвалення індивідуального рішення по юридичній справі на основі юридичних фактів і конкретних правових норм.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, застосування норм права є специфічним різновидом людської діяльності, що здійснюється уповноваженими органами й полягає в організації реалізації норм права громадянами. Застосування норм права може здійснюватися в формах: дотримання, виконання, використання.

3. ПРАВОЗАСТОСОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Можливості поступального розвитку суспільства, його стабільність і процвітання багато в чому визначаються здатністю державної влади адекватно реагувати на динаміку суспільного життя, його запити і потреби, і відповідно до них будувати реалістичну, науково обґрунтовану політику в тій або іншій сфері суспільних відносин. Одним з найважливіших напрямків державної політики є політика правова. Її місце і роль у системі форм реалізації суспільних інтересів визначається, насамперед, об'єктивними властивостями права, його соціальною цінністю і призначенням у житті державно-організованого суспільства. Тому не випадково вітчизняна юридична наука приділяла і приділяє значну увагу питанням правової політики держави. Разом з тим у науковій літературі відзначалася недостатність загальнотеоретичних розробок із зазначеної проблематики, їх переважно галузева спрямованість. У зв'язку з цим подальша розробка загальнотеоретичних уявлень про правову політику представляє актуальне теоретичне і практичне завдання. Від заяв про те, що право не повинне бути „служницею” політики, сьогодні необхідно перейти до розробки наукових основ взаємодії держави і права в питаннях формування і реалізації державної політики. Конструювання оптимальної моделі такої взаємодії – необхідна передумова подальшого просування нашого суспільства по шляху побудови правової держави і громадянського суспільства.

Питання правової політики самим прямим і безпосереднім чином пов'язані з такими актуальними завданнями сучасної Української держави як підвищення ефективності правового регулювання; захист прав і свобод особи, забезпечення узгодженості і взаємодії правотворчості і правозастосування; підконтрольність соціальних процесів цілеспрямованої управлінської діяльності держави тощо. Їхнє вирішення являє собою, безумовно, комплексне завдання.

Одним із кроків у цьому напрямку є необхідність подальшого загальнотеоретичного вивчення основних форм становлення і реалізації правової політики, з'ясування особливостей функціонування і розвитку.

Такими основними формами (напрямами) правової політики держави є, на наш погляд, правотворча і правозастосовна політика. На сьогоднішній день правозастосовна політика, як відносно відособлена форма здійснення публічно-правових інтересів не одержала необхідної теоретичної розробки.

Разом з тим, практика функціонування Української держави показує, що надмірне захоплення законотворчістю, в особливості, що відбувається при неналежному врахуванні можливостей правозастосування, призводить до дисбалансу між рівнем розробки правових норм і ступінню їх практичної реалізації. Це не тільки не сприяє становленню законності і правопорядку в суспільстві, але і підсилює нігілістичні настрої в громадян, підриває їхню віру в право, знижує авторитет державної влади. Однією з причин такого положення, на нашу думку, являється недостатньо чітке розуміння того, що правова політика здатна впливати на суспільні процеси, виступати фактором їхньої стабілізації й упорядкування, лише за умови максимальної єдності правотворчої і правозастосовної політик, як її складових. Звідси, зокрема, нагальна необхідність у більш детальному науковому аналізі феномена правозастосовної політики держави.

Зауважимо, що в науковій літературі наводяться різні визначення політики. У зв'язку з цим слід зазначити, що політику ми будемо визначати як форму реалізації соціальних інтересів, що характеризується використанням інститутів влади.

Державна політика здійснюється в різних сферах суспільного життя, а її реалізація в тій або іншій сфері суспільних відносин спрямована на вирішення ряду специфічних завдань (цілей) і пов'язана з використанням особливих засобів і методів політичного управління. Це дозволяє виділити в її змісті відносно відособлені напрямки або види державної політики.

Різновидом політики, як загального родового поняття, є правова політика. Необхідно відрізнити такі поняття як „правова (юридична) політика” і „політика права”. У той час як правова політика являє собою реальний факт

соціально-політичної дійсності, політика права споконвічно розглядалася як особлива галузь (напрямок) наукового знання.

Вважається, що проблему науки політики права одним з перших в історії вітчизняної юриспруденції поставив відомий вчений і політичний діяч С.А. Муромцев¹. Однак найбільш повне теоретичне обґрунтування ця точка зору одержала в роботах Л.Й. Петражицького. Нагальними проблемами, що їх покликана вирішувати політика права він вбачав у науково обґрунтованому передбаченні наслідків, які варто очікувати у випадку уведення визначених правових розпоряджень, а також у розробці таких положень, уведення яких у систему чинного права шляхом законодавчої діяльності (або іншим шляхом, наприклад, у міжнародній діяльності) виявилось би причиною бажаних результатів². Подібної точки зору дотримувались і інші автори. Наприклад, М.П. Чубинський, зазначав, що „коли ми приступаємо до вивчення якої-небудь сфери регульованих правом явищ, у нас є різноманітні напрями. Ми можемо передусім вивчити ці явищі, як вони є, в готовому виді... можемо, не обмежуючись догматичним вивченням, задатися метою визначити, чи не можна в даній сфері явищ отримати результати більш плідотворні, і що для цього треба зробити... Це буде політика права”³.

Точку зору про необхідність формування самостійної науки - політики права, поділяє і багато сучасних авторів. Слід зауважити, що ще радянською юридичною наукою напрацьовано значний теоретичний матеріал щодо питання про сутність, соціальне призначення, місце і роль правової політики в системі засобів державного управління суспільством. Було сформульоване і загальне визначення правової політики, під якою слід розуміти ті принципи і основні напрями, що держава проводить в життя при створенні і застосуванні норм, інститутів і галузей права, у діяльності юридичних інституцій, в формуванні і розвитку правосвідомості громадян⁴. Разом з тим, у літературі відмічається, що

¹ Федоров И.В. Концепция политики права в буржуазной юридической мысли дореволюционной России // Советское государство и право. – 1985. – № 7. – С. 127.

² Петражицкий Л. Введение в изучение права и нравственности. 3-е изд. – СПб, 1908. – С. 2-3.

³ Чубинский М.П. Курс уголовной политики. – СПб, 1912. – С. 1.

⁴ Кудрявцев В.Н. Право и поведение. – М., 1978. – С. 163.

проблеми правової політики одержали найбільш повну розробку в галузевих науках (головним чином це положення відноситься до кримінальної політики) і в значно меншій мірі досліджувались на загальнотеоретичному рівні. Звідси витікає необхідність подальшої розробки загальнотеоретичних уявлень про правову політику і її види.

У спеціальній літературі неодноразово висловлювалася думка про те, що правова політика опосередковує не тільки правотворчу, але і правозастосовну діяльність, що завершують етапи механізму правового регулювання¹, що правозастосування виступає в якості одного з напрямків здійснення правової політики, поряд з діяльністю по підвищенню правосвідомості і правової культури громадян і виступає як самостійний елемент її змісту². Відзначалося також, що правова політика, будучи складовою частиною політики взагалі, як комплексного соціального явища, має своїм об'єктом правове життя суспільства і виражає основні напрямки стратегії і тактики свідомості і реалізації права, що дозволяє виділити в її змісті, поряд із правотворчою, правозастосовною політиками, як відносно відособлене політико-правове явище, фокусуюче в собі основні тенденції теорії і практики правозастосовної діяльності³.

Правозастосовна політика держави являє собою політико-правове явище. Виконуючи різноманітні функції в здійсненні політичної влади, вона з'являється як особлива форма реалізації політичних інтересів; як середовище державного управління суспільством, як інструмент підвищення ефективності дії права. Правозастосовна політика є одним із способів захисту прав і свобод особи і може бути розглянута в якості однієї з характеристик існуючого політичного режиму.

Таким чином, правозастосовна політика характеризується складністю і багатоаспектністю прояву своїх властивостей і дослідження її місця і

¹ Куманин Е.В. Юридическая политика и развитие права в условиях зрелого социализма // Советское государство и право. – 1983. – № 3. – С. 15.

² Кудрявцев В.Н. Право и поведение. – М., 1978. – С. 165.

³ Вопленко Н.Н. Правоприменительная политика: понятие и содержание // 9-я научная конференция профессорско-преподавательского состава ВолГУ. – Волгоград, 1992. – С. 96-97.

призначення в системі загальної правової політики держави може здійснюватися з різних аспектів. Разом з тим, зазначена політика характеризується єдністю змісту й основних форм її прояву, що дозволяє говорити про неї як про якісно самостійне явище політико-правової надбудови суспільства.

Здається, що існування і специфіка правозастосовної політики обумовлені, головним чином, факторами, що впливають з необхідності практично реалізувати інтерес, закріплений у правовій нормі і домогтися наміченого результату (з урахуванням динаміки політичних інтересів), і особливостями правозастосування, як специфічної форми реалізації права. Зазначеними факторами визначаються такі риси правозастосовної політики як:

а) безпосередній зв'язок із процесами владної реалізації правових норм і діяльністю органів правозастосування;

б) будучи елементом єдиної правової політики держави правозастосовна політика виникає як 1) засоби приведення в дію і підвищення ефективності правотворчої політики; 2) характеризується самостійністю змісту, що не збігається ні з правотворчістю, ні з правозастосуванням;

в) саме на цьому рівні правова політика держави стає „реальною політикою”, матеріалізуючи в діяльності органів правозастосування і роблячи безпосередній вплив на поведінку суб'єктів права. У кінцевому рахунку, усі заяви й обіцянки політичних діячів оцінюються громадянами саме з погляду їхньої практичної реалізованості. Це підкреслює особливу значимість правозастосовної політики, її здатність безпосередньо впливати на стабільність і легітимність державної влади. Тому що, як відзначалося в літературі, „легітимація державної влади оцінюється не за словами її представників (хоча і це має значення), не по текстах її програм і законів (хоча і це важливо), а по практичній діяльності, по способах вирішення нею нагальних питань життя суспільства і кожної особистості”¹.

¹ Чиркин В.Е. Легитимация и легализация государственной власти // Государство и право. – 1995. – № 8. – С. 65.

Що стосується співвідношення правотворчої і правозастосовної політики, то це питання, на наш погляд, заслуговує самостійного дослідження. Загалом, зазначене співвідношення може бути представлене у виді відносин єдності, взаємодії, розбіжності і невідповідності.

Єдність названих політик випливає з того факту, що обидві вони: а) є елементами єдиної правової політики держави; б) ґрунтуються на системі діючого права; в) здійснюються, насамперед, за допомогою правових засобів; г) їхня реалізація підлягає низці загальних цілей (забезпечення і охорона правий і свобод особи; підвищення ефективності регулятивної й охоронної дії права і т.д.); д) у них одне вольове джерело – державна влада.

З відносин єдності випливають і особливості взаємодії зазначених політик. Правотворча політика, основна функція якої полягає в управлінні процесами створення нормативної бази, що відповідає політичним інтересам, припускає відповідну управлінську діяльність держави по їхній реалізації, тобто правозастосовну політику. Перевести, за допомогою ряду ідеологічних, організаційних і власне правозастосовних форм, інтерес, закріплений на рівні моделі поведінки, у сферу його практичного втілення – така, загалом, завдання правозастосовної політики. Звідси видно, що норма права, як результат утілення відповідних політичних зусиль, виступає не тільки юридичною базою для здійснення правозастосовної політики, але й орієнтиром політичних інтересів.

Для правотворчої і правозастосовної політики характерні й певні розбіжності: а) їхня реалізація відбувається через діяльність спеціальних суб'єктів, б) вони розрізняються за характером лежачих у їхній основі політичних інтересів, в) по юридичній значимості прийнятих рішень; г) їхнє здійснення пов'язане з використанням різних спеціальних процедур; д) поряд із загальними, здійснення правотворчої і правозастосовної політики спрямоване на вирішення ряду особливих (специфічних) завдань.

Співвідношення правотворчої і правозастосовної політики не виключають стану їхньої невідповідності. Така невідповідність часто

виражається у відсутності єдності і погодженості, у виробленні і здійсненні визначених принципів, завдань (цілей) і напрямків державного управління процесами створення і застосування правових норм. Як відмічалось вище, незважаючи на відносну самостійність зазначених політик, вони, у той же час, характеризуються сутнісною єдністю як елементи єдиного цілого – правової політики держави. Ігнорування цього положення, непогодженість у діяльності суб'єктів правотворчої і правозастосовної політики, призводить на практиці до розриву між належним, закріпленим у правовій нормі, і суцільним, вираженим у практиці правозастосування, у реальних процесах розвитку суспільних відносин. Проблема нереалізованого права має глибокі історичні корені і неодноразово відзначалася в класичній і сучасній літературі. Відомо, наприклад, висловлення Ш. Монтеск'є: „Коли я відправляюся в яку-небудь країну, я перевіряю не те, чи гарні там закони, а те, як вони здійснюються, тому що гарний закони зустрічаються скрізь”¹. Зазначені проблеми актуальні і для сучасного українського суспільства в якому, як відзначалося в літературі, поряд із правовим нігілізмом, широкого поширення набули правовий популізм і правовий ідеалізм, тобто таке відношення до права, при якому легковажно вважається, що досить прийняти „гарні” закони, а далі справа піде саме собою.

Правозастосовна політика, як форма реалізації соціально значимих інтересів, характеризується наявністю визначених елементів і процесів, що у сукупності й утворюють її зміст. У загальнофілософському змісті під змістом прийнятий розуміти певним чином упорядковану сукупність елементів і процесів, що утворюють предмет або явище. Парною категорією "змісту" виступає "форма". При відносній самостійності, форма і зміст тісно взаємозалежні і являють собою „різні полюси того самого”². У цьому зв'язку іноді говорять, що форма завжди змістовна, а зміст завжди певним чином оформлено. Зміст не тільки певним чином об'єктивується, що фіксується в понятті „зовнішня форма”, але і характеризується відповідною внутрішньою

¹ Монтеск'є Ш. Избранные произведения. – М., 1955. – С. 318.

² Спиркин А.Г. Основы философии. – М., 1988. – С. 231.

організацією, єдністю основних ознак, зв'язків і закономірностей розвитку. Внутрішня організація змісту утворить його структуру або „внутрішню форму”.

Зміст правозастосовної політики, як слушно зауважив Н. Н. Вопленко, можна позначити у виді трьох елементів або досить складних шарів, програмно-директивна частина, нормативно-управлінська частина, тенденції практики правозастосування. Виходячи з зазначеного змісту автор формулює визначення правозастосовної політики, що бачиться йому як „сукупність програмно-директивних установок (ідеї, гасла, заклики, мета, ідеали) і норм, а також сформована у вигляді тенденцій практика їхньої реалізації в діяльності правозастосовних органів”¹. Зазначене визначення, на нашу думку, вимагає ряду уточнень. Так, на наш погляд, не зовсім удалим є словосполучення „програмно-директивних установок і норм”. Може скластися враження, що норми права виступають як елементи змісту правозастосовної політики. Здається, однак, що норми права - це юридична підстава правозастосовної політики. Використовуючи наявну нормативно-правову базу правозастосовна політика, за допомогою специфічних засобів, покликана забезпечити стан керованості процесами їхньої практичної реалізації. Тому, характеристикою змісту правозастосовної політики є не норми права, а напрямки їхнього використання органами правозастосування, що і виявляються в тенденціях правозастосовної практики. У якості ж елементів змісту норма права входить у поняття правотворчої політики держави. Крім того, самі норми права можуть бути розглянуті як своєрідні установки соціально значимої поведінки суб'єктів правовідносин. У зв'язку з цим, більш точним представляється використання словосполучення "організаційно-управлінська частина", замість „нормативно-управлінська”. У запропонованому визначенні елементи змісту правозастосовної політики представлені, на наш погляд, у виді послідовно замінюючих одна одну стадій: програмно-директивна установка – організація її виконання – тенденції практики правозастосування як результат її практичного

¹ Вопленко Н.Н. Правоприменительная политика: понятие и содержание // 9-я научная конференция профессорско-преподавательского состава ВолГУ. – Волгоград, 1992. – С. 98.

втілення. Цінність такого підходу, на нашу думку, полягає в тому, що він дозволяє простежити процес реалізації управлінського рішення і виявити ті стадії, на яких гальмується його виконання. Разом з тим, слід зазначити, що між перерахованими елементами змісту існує не односторонньо спрямований зв'язок, а багатогранний. Не тільки програмно-директивна частина визначає організаційно-управлінську і тенденції практики правозастосування, але і навпаки. Володіють вони і відомою самостійністю. Виявляється це, зокрема, у тім, що далеко не завжди практика правозастосування відповідає офіційно проголошеним цілям і принципам правозастосовної політики, а останні, у свою чергу, часто, не відображають реальних можливостей і потреб практики правозастосування, що робить їхню реалізацію важкою або просто неможливою.

У вітчизняній літературі, у свій час, висловлювалася думка про співіснування так званого „зустрічного правоосвітнього процесу”¹. Запропонована модель може бути застосовна і до правозастосовної політики держави в тім плані, що її основні вимоги являють собою результат усвідомлення потреб практики правозастосування, своєрідну реакцію відповідних суб'єктів на запити останньої. Вони як би поступово визрівають у надрах правозастосування. Ця обставина важлива у тім значенні, що подолання декларативності програмно-директивних вимог правозастосовної політики припускає їх практичну реалізацію.

З погляду сутнісних характеристик, правозастосовна політика являє собою одну з форм здійснення публічно-правових інтересів. Охороняючи інтереси суспільства й особистості (безумовно, не завжди), правозастосовна політика виступає, насамперед, як інструмент здійснення політичної влади, а реалізовані нею інтереси, переломлюючи через діяльність відповідних державних органів, об'єктивно виступає форма реалізації владних інтересів.

¹ Явич Л.С. Общая теория права. – л., 1976. – С. 147; Козюбра Н.И. Социалистическое право и общественное сознание. – К., 1979. – С. 13-17.

З врахуванням викладеного можна запропонувати наступне визначення правозастосовної політики держави:

правозастосовна політика – це обумовлений інтересами політичної влади різновид загальної правової політики держави, що характеризує його управлінську діяльність у сфері реалізації права шляхом використання спеціальних політико-правових засобів, виражений в сукупності програмно-директивних установок, організаційно-управлінських засобів і напрямків (тенденцій) правозастосовної практики.

Таким чином, правозастосовна політика – це (а) різновид загальної правової політики держави. Її видовою відмінністю є політика правотворча. Це, зокрема, означає, що право застосовній політиці властиві загальні закономірності функціонування і розвитку, що характерні для правової політики в цілому. Вона (б) нерозривно пов'язана з інтересами політичної влади і є однією з форм їхньої реалізації. Відображавючи інтереси суспільства й особистості, правозастосовна політика виступає, насамперед, як інструмент влади. Правозастосовна політика (в) взаємодіє з правотворчістю, зокрема, стимулює процеси прийняття правових норм, необхідність у яких апробована правозастосовною практикою. На відміну від правотворчої політики, політика правозастосування (г) здійснюється в сфері реалізації права і характеризується використанням специфічних політико-правових засобів. Одним з них є правозастосування. Правозастосовна політика, нарешті, (д) характеризується й особливими формами свого змісту: програмно-директивних установок, організаційно-управлінської діяльності, тенденції практики правозастосування.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Розглянувши питання правозастосовної політики можна зробити такі висновки:

✓ правозастосовна політика держави є складовою частиною правової політики держави загалом;

- ✓ важливість правозастосовної політики обумовлена її завданнями і функціями;
- ✓ правозастосовна політика пов'язана не тільки з реалізацією норм права в життя суспільства, але й може визначати напрями правотворчості;
- ✓ основною метою правозастосовної політики є забезпечення законності в державно-правовому житті.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Розглянувши загальні положення теорії правозастосування, зокрема, питання правозастосовної політики, дефініції застосування норм права, а також визначивши методологічні основи, можна зробити такі висновки:

1. Непослідовність та недосконалість законодавчого регулювання правозастосовної діяльності в Україні є закономірним наслідком того, що немає чітко окреслених і науково виважених методологічних засад дослідження цього явища правової дійсності. Між тим, зміни структури та характеру суспільних відносин в нашій державі, що пов'язані з реалізацією гарантованого Основним законом України пріоритету прав і свобод людини, зумовлюють необхідність вироблення якісно нового методологічного підходу до врегулювання суспільних відносин. Таким чином, можна стверджувати, що питання методологічних засад дослідження правозастосовної діяльності набуває особливої актуальності та потребує негайного вирішення.

2. Застосування норм права є специфічним різновидом людської діяльності, що здійснюється уповноваженими органами й полягає в організації реалізації норм права громадянами. Застосування норм права може здійснюватися в формах: дотримання, виконання, використання.

3. Правозастосовна політика держави є складовою частиною правової політики держави загалом. Важливість правозастосовної політики обумовлена її завданнями і функціями. Правозастосовна політика пов'язана не тільки з реалізацією норм права в життя суспільства, але й може визначати напрями

правотворчості держави. Основною метою правозастосовної політики є забезпечення законності в державно-правовому житті.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час вивчення проблематики цієї теми важливим є чітке розуміння методології юриспруденції і, зокрема, теорії правозастосування. Саме від усвідомлення і розуміння яких залежить успіх засвоєння положень навчальної дисципліни. Особливу увагу слід приділити співвідношенню:

- а) методології, методів і принципів наукового пізнання;
- б) реалізації і застосування норм права;
- в) правотворчої і правозастосовної політики держави.

Важливо також з'ясувати межі правозастосування та вимоги, що ставляться до правильного і ефективного правозастосування.

**ТЕМА № 4 ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА
(2 години)**

ПЛАН

1. Поняття тлумачення норм права, його об'єкт та предмет..... 41
2. Види тлумачення-з'ясування норм права..... 46
3. Види тлумачення-роз'яснення норм права..... 56

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Власов Ю.Л. Проблеми тлумачення норм права: Монографія.-К.: Ін-т держави права ім.Корецького НАН України, 2001..
2. Гранат Н.Л. Толкование норм права в правоприменительной деятельности органов внутренних дел. -М.,1991.-С.4
3. Загальна теорія держави і права / Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л./ За ред .Копейчикова В.в.- К., 1997.
4. Черданцев А.Ф.Толкование советского права.- М.,1979.-С.5
5. Алексеев С.С.Общая теория права. -М., 1982.-Т.2 -С.291
6. Словарь русского языка. -М, 1987.- Т.1.
7. Алексеев С.С.Объективное в праве // Правоведение. - 1971.-№1.
8. Михайловский И.В. Толкование юридических норм // Теория государства и права: Хрестоматия. - М., 1998.
9. Рандалу Х.А. ЭВМ и язык правовых актов // Советское государство и право. -1981. -1981. -№1
- 10.Лившиц Р.З Теория права :Учебник. -М.,1994.
- 11.Лейст О.Э. реализация права //Теория государства и права : Курс лекций в 2-х частях /М.Н.Марченко,В.А.Мицкевич, О.Э.Лейст, В.Д.Попков / под ред М.Н.Марченко. - М., 1999.
- 12.Хропанюк В.Н. Теория государства и права .- М., 1996.

13.Лазарев В.В. Реализация законодательной воли //Общая теория государства и права / Афанасьев В.С, Герасимов А.П.,Гойман В.И. и др./ под ред. В.В.Лазарева. -М., 1999.

14.Спиридонов Л.И. Теория государства и права. -М., 1996.

15.Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій.- К., 1996.

16.Спасов Б.П. Закон и его толкование. -М., 1986.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою цієї лекції є комплексне висвітлення основ теорії тлумачення норм права. Вказана мета опосередковується низкою задач, до яких необхідно віднести наступні:

- 1) розкриття змісту поняття тлумачення норм права та з'ясування юридичної природи зазначеного виду юридичної практики;
- 2) розкриття змісту понять об'єкт тлумачення норм права та предмет тлумачення норм права;
- 3) класифікація видів (способів) тлумачення-з'ясування норм права та їх характеристика;
- 4) загальнотеоретична характеристика різновидів тлумачення-роз'яснення норм права;
- 5) з'ясування юридичної природи акта тлумачення норм права та його класифікація.

ВСТУП

Недосконалість правової надбудови українського суспільства разом з її класичними ознаками та особливостями підносять актуальність проблеми тлумачення норм права на якісно новий рівень. Саме використання тлумачення, його методології і принципів дозволяє адекватно усвідомлювати зміст правових норм, забезпечує їх ефективну реалізацію, зміцнює законність, стає своєрідним містком до впровадження нової правової системи, культури у суспільстві та побудови правової держави. Отже, актуалізація місця і ролі тлумачення в правовій дійсності, його поширення на всі правовідносини, що виникають у державі, вимагають ретельного комплексного дослідження цього явища, надання йому змістовного наукового характеру.

Значущість проблеми тлумачення норм права за сучасних умов підвищується додатковими підставами зовнішнього і внутрішнього характеру, структурна недовершеність законодавства підсилюється якісними недоліками української правової системи, в першу чергу це стосується низького рівня

законодавчої техніки, також з'ясування і реалізація норм права ще більше ускладнюється низьким рівнем правової культури українського суспільства.

Теоретичною основою проблем тлумачення норм права стали праці відомих вчених-юристів XIX – XX ст. Вагомий внесок у розробку теорії тлумачення норм права зробили М.Коркунов, І Михайлівський, Є.Васьковський, Г.Шершеневич, які окреслили методологію з'ясування змісту норм права. Системний підхід до вивчення цього явища опрацювали А.Піголкін, Л.Воєводін, О.Черданцев. Сучасні теоретичні дослідження сутності та змісту тлумачення норм права знайшли своє відображення в працях В.Хропанюка, В.Лазарева, С.Алексєєва, П.Рабіновича, В.Копейчикова, Ю.Тихомирова, Ю.Власова.

У якості методологічної основи при підготовці цієї лекції переважно використовувалися такі методи наукового пізнання:

- формально логічні методи аналізу та синтезу, за допомогою яких було, відповідно, розкрито зміст загальнотеоретичних категорій, що складають предмет цієї теми, з'ясовані їхні суттєві ознаки, а проведена їх класифікація;

- спеціальною юридичний метод, який дозволив проаналізувати рішення Конституційного Суду України в контексті способів та видів тлумачення норм права.

В основу цієї лекції була покладена монографія вітчизняного правника Ю.Л. Власова «Проблеми тлумачення норм права» [1].

1. ПОНЯТТЯ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА, ЙОГО ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ.

Термін тлумачення має латинське походження. У широкому значенні тлумачення визначають як пізнавальний процес, спрямований на з'ясування та роз'яснення явищ природи або суспільного буття. Тлумачення - багатозначний термін. З одного боку, це певний процес мислення, пізнання, спрямований на з'ясування явищ і об'єктів та результат цього процесу. З іншого - це пояснення результату з'ясування, яке має вияв у сукупності висловлювань мови, які надають указаним явищам і об'єктам певного значення.

В юридичній літературі немає єдиного погляду на визначення цього терміна. Деякі вчені, наприклад О.Ф.Черданцев, використовують словосполучення "тлумачення права" [1, с.8]. Інші (А. С. Піголкін, Н. Л. Гранат) не погоджуються з таким терміном, вважаючи, що тлумаченню підлягають не право чи система норм, а відповідний нормативно-правовий акт, і тому більш вдалим є термін "тлумачення закону" або "тлумачення нормативного акта" [2, с.4]. Але більшість авторів (В.В.Копейчиков, В.М.Хропанюк та ін.) застосовують термін "тлумачення норм права", вважаючи, що важливішим у цьому разі є не формулювання терміна, а його зміст.[3, с.182] Ми дотримуємося цієї точки зору і приєднуємося до висловлювання П. О. Недбайла, що термін "тлумачення норм права" є цілком придатним для практичної мети і увійшов у повсякденне користування так широко, що вже не викликає принципових зауважень щодо своєї сутності [1, с.9].

Поняття "тлумачення норм права" за своїм змістом не є однозначним. Деякі автори, наприклад С. Й. Вільнянський, А. І. Денисов, розуміють під тлумаченням певну діяльність щодо з'ясування змісту закону або іншого нормативного акта. Інші (М. С. Строгович, С. А. Голунський, Ю. Г. Ткаченко) визначають його як роз'яснення змісту закону або іншого нормативного акта. І хоча обидва ці погляди, по суті, є правильними, вони характеризують

тлумачення норм права однобічно, що до речі, підтверджує його багатозначність. Деякі науковці вважають, що тлумачення норм права є з'ясуванням змісту норм права і результатом такого з'ясування[4]. При цьому під результатом розуміють як сам результат з'ясування, тобто визначення обсягу норми права, так і роз'яснення норми права. Здається, це не зовсім вдале об'єднання. Хоча роз'яснення норм права дійсно неможливе без їх попереднього з'ясування та отримання результату, часто суб'єкту тлумачення достатньо лише з'ясувати певну норму права і дійти до результату з'ясування без його наступного роз'яснення.

Існує думка, що тлумачення норм права вживається у трьох різних, але пов'язаних між собою значеннях: з'ясування, роз'яснення та інтерпретація. Під інтерпретацією розуміють визначення співвідношення обсягу норми права, що тлумачиться, з обсягом її тексту. Це не зовсім правильна точка зору. По-перше, термін "інтерпретація" значно ширший, аніж класифікація результатів тлумачення за обсягом. По-друге, тут правильніше говорити про результати, до яких приходять суб'єкт тлумачення після з'ясування змісту норми права.

Ми підтримуємо позиції тих учених (В. В. Лазарев, А. С. Шабуров), які вважають, що поняття "тлумачення норм права" передбачає як з'ясування змісту норм права та отримання результату з'ясування, так і роз'яснення цього результату.

У визначенні співвідношення між з'ясуванням і роз'ясненням у тлумаченні норм права в юридичній науці існує думка (А. С. Шляпочников, Л. С. Явич), що з'ясування правової норми та її роз'яснення становлять єдиний процес пізнання правової норми [1,с.10]. А. С. Піголкін та М. Г. Александров не погоджуються з таким визначенням, вважаючи з'ясування і роз'яснення різними і самостійними процесами. Вони визначають тлумачення норм права як родове явище, що включає в себе два самостійних і різних видових поняття - з'ясування та роз'яснення.

Здається, що для визначення співвідношення між з'ясуванням і роз'ясненням треба виходити з цільового призначення тлумачення. Якщо

з'ясовується норма права для себе, з'ясування виступає як самостійний процес пізнання норми права. Коли ж зміст норми роз'яснюється іншим, з'ясування і роз'яснення становлять єдиний процес, спрямований на доведення змісту норми права до третіх осіб.

Отже, тлумачення норм права складається з двох частин: з'ясування і його результату та роз'яснення. Розглянемо їх детальніше. З'ясування норм права можна визначити як внутрішній процес мислення суб'єкта тлумачення, спрямований на пізнання і розкриття дійсного змісту норми права, та результат цього процесу.

Для розкриття сутності тлумачення насамперед з'ясуємо, що мається на увазі під змістом норми права. Взагалі, під словом "зміст" розуміють саме внутрішній зміст, значення будь-чого, що досягається розумом. Зміст норми права - це її внутрішній зміст, який розкривається шляхом тлумачення і відрізняється від зовнішнього виразу тим, що має вольовий характер. Тобто під змістом норми права розуміють волю законодавця, матеріалізовану в нормі права.

В юридичній літературі існують різні думки щодо того, чи всі норми права мають тлумачитися. Так, М. О. Тарасов та Л. І. Семенова вважають, що з'ясуванню підлягають тільки такі норми права, які здаються неясними [1, с.11]. Більшість учених (С. С. Алексєєв, В. Захарієв, В. М. Хропанюк та ін.) висловлюють іншу думку, до якої приєднуємося і ми, а саме: з'ясуванню підлягають усі норми права [5, с.291]. Справді, щоб визначити, ясна чи неясна норма права, потрібно спочатку з'ясувати її дійсний зміст.

З'ясування норм права можна розглядати в двох аспектах. По-перше, це внутрішній процес мислення, який здійснюється суб'єктом за допомогою певних способів тлумачення і спрямований на пізнання та розкриття дійсної волі законодавця, вираженої в нормі права. По-друге, це певний результат з'ясування, до якого приходять суб'єкт тлумачення в процесі пізнання змісту норми права.

Роз'яснення норм права - це діяльність суб'єкта тлумачення, яка має зовнішній вираз і спрямована на пояснення третім особам дійсного змісту правової норми, та результат цієї діяльності. Роз'яснення здійснюється у тих випадках, коли в результаті з'ясування норми права та отриманні його результату суб'єкт тлумачення вважає за потрібне дати детальніше розгорнуте пояснення змісту цієї норми для її правильного й однакового розуміння іншими особами.

У правовій науці нема єдності думок щодо природи роз'яснення норм права. Деякі вчені, наприклад А. С. Піголкін, вважають, що роз'яснення може виступати лише самостійною спеціальною діяльністю певних суб'єктів. Його мета полягає не в правильному вирішенні конкретної справи, а у забезпеченні правильної й однакової реалізації норми права, що тлумачиться, в усіх випадках, на які розрахована ця норма, усуненні неясності і можливих помилок, що можуть виявитися в майбутньому при застосуванні цієї норми. Таким чином, тут ставиться спеціальна мета - тлумачити нормативний акт, натомість у першому випадку тлумачення не має самостійного значення, а є підготовчим етапом для правильного вирішення конкретної справи. Такі науковці, як М. Л. Гранат, А. С. Шляпочников, вважають, що роз'яснення, крім того, має місце при застосуванні норм права до конкретних випадків, оскільки в будь-якому рішенні завжди є посилання на певну правову норму, елементи її тлумачення та його результати [2, с.13]. На нашу думку, ці автори мають рацію. Тут також слід виходити з цільового призначення роз'яснення. Якщо воно здійснюється з метою роз'яснення норми права для її правильного, однакового розуміння всіма суб'єктами, то можна говорити про самостійну спеціальну діяльність. Інша справа, коли роз'яснення норми права проводять при її застосуванні до конкретного випадку.

Роз'яснення норм права, як і з'ясування, можна розглядати в двох аспектах. По-перше, як інтелектуально-вольовий процес, спрямований на роз'яснення дійсного змісту норми права третім особам. По-друге, як результат процесу роз'яснення норм права, який виявляється в акті роз'яснення. При

цьому під терміном "акт" розуміють не тільки певний письмовий документ, а й усні пояснення змісту норми права[6, с.19] .

Для розкриття сутності тлумачення, крім його складових частин, потрібно визначити об'єкт і предмет тлумачення.

Об'єктом тлумачення виступає воля законодавця, виражена в тексті норми права. В юридичній науці існують різні думки на об'єкт тлумачення норм права. Прихильники так званої суб'єктивної теорії тлумачення вважають, що при тлумаченні норм права повинна встановлюватися лише історична "воля законодавця", яка є незмінною, і завдання суб'єкта тлумачення - встановити цю волю.[1, с.12] Інші вчені підтримують об'єктивну теорію тлумачення, суть якої зводиться до того, що прийнята норма незалежна від законодавця, і тому при тлумаченні треба встановлювати "волю закону", яка може змінюватись мірою розвитку економічного базису та суспільних відносин [7,112-113]. Названі теорії мають певні недоліки і недостатньо точно відбивають сутність тлумачення. Дійсно, "воля законодавця" у відриві від норми права, в якій вона матеріалізована, не може бути об'єктом тлумачення, тому що його завдання - встановити зміст того, що законодавець фактично вклав у норму права, а не те, що він при цьому розумів або бажав виразити. Думки законодавця, якщо їх відірвати від об'єктивованого результату - норми права, можуть мати невизначений зміст і призвести до довільного його тлумачення та, як наслідок, порушення законності. "Воля закону" також не може виступати об'єктом тлумачення, тому що поза волею законодавця вона не існує. За кожною нормою права завжди потрібно бачити відповідні вимоги законодавця як представника певних соціальних сил, які зумовлюють його волю.

Тлумачення "волі закону" може призвести до довільного тлумачення, пристосування норми права до фактичних умов життя, відходу від її дійсного змісту і, як наслідок, порушення законності. Існування вказаних теорій походить із соціально-політичної сфери буття права і гносеологічної природи тлумачення, яке має об'єктивний і суб'єктивний характер.

Предметом тлумачення виступає сама норма права, її текст, тексти пов'язаних із нею правових та неправових джерел. Норма права характеризує об'єктивність права. Враховуючи, що норми права є результатом свідомо-вольової діяльності законодавця і формою відображення дійсності, деякі вчені, наприклад Г. М. Полянська та Р. Д. Сапір, розглядають право і його норми тільки як суб'єктивне явище.[1, с.12] . Проте право має й об'єктивний характер. По-перше, тому що його зміст зумовлений економічними відносинами, суспільним буттям. По-друге, як правильно зазначає С. С. Алексєєв, норми права об'єктивні щодо індивідуальної свідомості, а також науки та інших форм суспільної свідомості[8, с.700-718]. В цьому розумінні вони є об'єктивною реальністю, в тому числі для суб'єкта тлумачення. Праву необхідна така якість, як об'єктивно-реальний чинник суспільного життя, інакше воно не здійснювало б функції регулятора суспільних відносин, бо не могло б бути сприйняте суб'єктами суспільних відносин.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Враховуючи викладене, ми пропонуємо наступне визначення поняття тлумачення норм права.

Тлумачення норм права - це інтелектуально-вольова діяльність суб'єктів, яка має об'єктивний і суб'єктивний характер, спрямована на з'ясування та роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності.

2. ВИДИ ТЛУМАЧЕННЯ-З'ЯСУВАННЯ НОРМ ПРАВА.

Висвітлюючи перше питання цієї теми ми визначили, що процес тлумачення норм права включає в себе дві складових (два етапи), а саме: тлумачення-з'ясування та тлумачення-роз'яснення. Саме на способах з'ясування дійсного змісту норм права ми й зосередимо свою увагу.

Спосіб з'ясування норм права – це сукупність правил, прийомів та принципів з'ясування суб'єктом дійсного змісту норм права. Проаналізуємо більш детально ці способи.

1. Логічний спосіб тлумачення норм права. Визначаючи суспільні відносини, які, на думку законодавця, вимагають правового регулювання, розроблюючи й ухвалюючи конкретну норму права, законодавець використовує певні логічні прийоми і правила мислення. Його воля, матеріалізуючись у нормі права, має певну логічну структуру. Внаслідок цього при тлумаченні треба використовувати логічні прийоми і правила для з'ясування дійсної волі законодавця, вираженої у правовій нормі. Сукупність логічних прийомів і правил, використання яких необхідно для з'ясування дійсного смислу норми права, становить зміст логічного способу тлумачення.

В юридичній літературі існують різні точки зору щодо змісту цього способу тлумачення. На думку Власова, логічні прийоми і правила суб'єкт застосовує для дослідження як самої норми права, так і її правових та неправових зв'язків. У цьому разі логічні прийоми і правила застосовуються поряд і в тісному зв'язку з прийомами й правилами граматичного, системного та історичного способів тлумачення.

На жаль, більшість авторів не визначає і не розкриває конкретних прийомів і правил логічного тлумачення норм права. Звичайно, при використанні цього способу суб'єкт тлумачення повинен застосовувати закони та правила, розроблені формальною і діалектичною логікою, наприклад, закони тотожності, суперечності, виключення третього, достатньої підстави. Крім того, правова наука (О.Ф. Черданцев, В.О.Котюк, Є.В. Васьковський, З.Зембінський) виділяють і інші прийоми логічного тлумачення норм права.

Справді, неправильно розрізняти "буквальний" та "внутрішній" зміст норми права. Вона має єдиний зміст, який уклав у неї законодавець, а порівнювати можна тільки висновки, отримані при з'ясуванні норми права за допомогою лише мовного способу та всієї сукупності способів тлумачення. Водночас логічний спосіб тлумачення не веде до розмежування буквального і

внутрішнього змістів норми права та до їх протиставлення. Навпаки, його застосування в єдності з іншими способами тлумачення дозволяє суб'єкту розкрити всі особливості та ознаки об'єкта дослідження і правильно, повно з'ясувати волю законодавця, виражену в нормі права. Отже, логічний спосіб має право на самостійне існування і, безумовно, повинен застосовуватися при тлумаченні правових норм. Проте не слід і переоцінювати його роль у процесі з'ясування дійсного змісту норм права.

Логічні прийоми і правила суб'єкт використовує не окремо, а в тісному зв'язку з іншими способами тлумачення. Для встановлення відношення результату тлумачення до висновків, які походять із буквального тексту норми, потрібно порівнювати з цими висновками результат тлумачення, отриманий за допомогою всієї сукупності способів тлумачення, а не лише логічного.

Серед прийомів логічного способу тлумачення норм права доцільно виділити наступні:

1. Логічне перетворення;
2. Висновки з норм;
3. Висновки *a fortiori* (умовиводи ступеня);
4. Висновки з понять;
5. Висновки за аналогією;
6. Доведення до абсурду та інші.

Мовний спосіб тлумачення норм права. Для того щоб воля законодавця могла регулювати суспільні відносини, вона повинна отримати зовнішній вираз. Цей вираз вона отримує в мові. Формулюючи норму права, законодавець використовує певні прийоми та правила мови. Тому при тлумаченні необхідно використовувати мовні прийоми і правила для з'ясування волі законодавця, вираженої в нормі права.

У теорії використовують різні терміни для назви цього способу тлумачення, які не завжди відповідають його сутності. Більшість учених, наприклад В.М. Хропанюк, А.С. Шабуров, В.В. Лазарев, використовують термін "граматичне тлумачення" норм права. Інші, такі як А.С. Піголкін, для

назви цього способу пропонують термін "текстове тлумачення" норм права. М.М. Вопленко вважає доцільним застосовувати термін "філологічне тлумачення" правових норм. П.О. Недбайло називав цей спосіб "словесним тлумаченням"^[1, с.65].

Застосування норм права передбачає знання суб'єктом тлумачення відповідної мови і дотримання ним усіх мовних правил насамперед національної мови. Тому підтримуємо думку Власова, що найдоречнішим буде використання терміну "мовне тлумачення норм права". Водночас мова права як частина певної національної мови має особливості, які й виокремлюють її серед інших різновидів мови:

а) Офіційний характер, документальність зовнішнього мовного вираження волі законодавця. Правнича мова - це мова офіційного документа, в якому виражена не індивідуальна воля і суб'єктивні уявлення, а колективна воля законодавця як представника всього суспільства. Така воля має державно-владний характер і виражається в певних установлених формах, що мають офіційне значення.

б) Ясність і простота мови права. Важливість цієї особливості впливає в першу чергу, з правила, згідно з яким незнання закону не є підставою для його невиконання та звільнення від відповідальності. Крім того, ясність і простота мови права має велике політико-юридичне значення, сприяє зміцненню законності, впровадженню чітких юридичних засад у всі сфери суспільного життя, що є необхідною передумовою становлення правової держави. Водночас прагнення до ясності й простоти викладення норм права не повинно завдавати шкоди повноті, точності та глибині формулювань.

в) Максимальна точність мови права, тобто досягнення найбільшої відповідності між волею законодавця і відбиттям цієї волі в тексті норми права. Норма права має бути точною, бо вона виступає певним зразком поведінки, моделлю вчинків людини. В нормі права не припустима двозначність

г) Економність використання мовних засобів. Воля законодавця повинна бути виражена максимально обмеженою кількістю термінів і фраз. Слід

уникати зайвих слів, невиправданих повторювань, багатослівності при поясненнях та описах предметів і явищ.

д) *Експресивна нейтральність мови права*. Не можна вживати слів та виразів в їх переносному значенні. Нейтральність стилю поширюється і на лексику мови права. Як правило, не вживають стилістично емоційних або художньо забарвлених

е) *Формалізація мови права* полягає в тому, що для висловлення однакових думок законодавець використовує однакові низки слів або прийомів, які застосовує в певній послідовності [9, с. 116]. Формалізм мови права знаходить вираз у стереотипності, стандартизації стилю викладення норм права, в його уніфікованості, стабільній мовній конструкції. Тому для норм права, що регулюють однорідні, подібні відносини, буде правильним застосовувати однакові граматичні та синтаксичні звороти й конструкції.

Наостанок наведемо приклад використання мовного способу тлумачення норм права в діяльності Конституційного Суду України. У своєму рішенні від 16.10.2001 р. (справа про призначення суддів) Конституційний Суд України використав мовний спосіб тлумачення щодо понять „призначення” та „обрання”. Згідно з пунктом 6 зазначеного Рішення граматичне тлумачення понять „призначення” та „обрання” дає змогу визначити їх відмінності. Під словом „призначення” розуміється розпорядження на право заміщення якоїсь посади, надання офіційного права займати якусь посаду, виконувати визначені обов’язки. Слово „обрання” тлумачиться як відбирання з багатьох за якою-небудь ознакою, виділення голосуванням для виконання певних обов’язків (Словник української мови, Новий тлумачний словник української мови тощо).

Системний спосіб. Суспільні відносини є досить складним, багатогранним явищем, і законодавець, здійснюючи їх системне врегулювання, створює тим самим систему права. Отже, його воля набуває системного характеру, і при тлумаченні норм права суб'єкту необхідно використовувати прийоми та правила системного тлумачення. В правовій науці переважна більшість авторів називають цей спосіб систематичним. Водночас термін

"систематичність" означає регулярність, періодичність будь-яких явищ і для визначення сутності цього способу є невдалим. Тому ми підтримуємо точку зору О.В. Шмоткіна щодо використання терміна "системний", що більш правильно відображає сутність і зміст цього способу тлумачення.

Системний спосіб тлумачення практично всі дослідники визнають як самостійний, але при цьому в нього вкладають різний зміст.

Сутність системного тлумачення полягає у встановленні та дослідженні за допомогою прийомів і правил, розроблених юридичною наукою на підставі вчення про системність права, правових зв'язків норми права, що тлумачиться, з іншими правовими нормами, особливо тими, які регулюють однакові або однорідні суспільні відносини.

При використанні даного способу тлумачення-з'ясування дійсного змісту норм права необхідно встановлювати і враховувати наступні типи зв'язку:

1. Зв'язок норми права, що тлумачиться, з нормами, які розкривають зміст терміна, використаного в цій нормі;
2. Зв'язок норми права, що тлумачиться, з оперативними нормами;
3. Зв'язок норми права, що тлумачиться, з нормами права, виданими з спеціальною метою доповнити, змінити або уточнити таку правову норму;
4. Зв'язки відсилкових статей;
5. Зв'язок між загальними і спеціальними нормами права;
6. Зв'язок між загальними та виключними нормами права;
7. Зв'язок норм, що не перебувають у співвідношенні загальних і спеціальних, які регулюють однорідні або схожі суспільні відносини;
8. Зв'язок банкетних норм права;
9. Зв'язок норми права, що тлумачиться, з колізійними нормами;
10. Зв'язок норми права, що тлумачиться, з принципами права.

Повертаючись до наведеного раніше Рішення Конституційного Суду України доречно у якості прикладу системного способу тлумачення норм права проаналізувати пункт 4 цього правового акта.

Виходячи із системного аналізу положень Конституції України Конституційний Суд України дійшов висновку, що з обґрунтуванням Вищої ради юстиції погодитися не можна.

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 131 Конституції України до відання Вищої ради юстиції належить, зокрема, внесення подання про призначення суддів на посади. За змістом цього пункту зазначене положення поширюється на порядок заміщення посади судді судів загальної юрисдикції.

У статті 85 Конституції України стосовно повноваження Верховної Ради України з кадрових питань вживаються обидва поняття - «призначення» і «обрання». Рішення про призначення/обрання оформляються постановою Верховної Ради України. Але, якщо поняття «обрання» застосовується лише до суддів судів загальної юрисдикції (пункт 27 частини першої статті 85, статті 127, 128 Конституції України), то поняття «призначення» - щодо інших посадових осіб (пункти 16, 17, 18, 19, 20, 21, 26 частини першої статті 85, частина друга статті 131 Конституції України).

Президент України в межах своїх повноважень (статті 106, 114, 122, 128 Конституції України) одноособове приймає рішення про заміщення посади шляхом «призначення» певної посадової особи, в тому числі про «перше призначення» на посаду професійного судді, у формі указу. Таке вживання понять розвивається і конкретизується у відповідних законах України.

Отже, в Конституції України поняття «призначення», на відміну від поняття «обрання», позначає різні процедури щодо зайняття посади судді та різні форми актів з цього питання, прийнятих відповідно Президентом України чи Верховною Радою України.

Разом з тим ні Конституція України, ні інші нормативно-правові акти не містять чіткого визначення понять «призначення» та «обрання» і не розмежовують їх за певними юридичними ознаками. Використання єдиного поняття для позначення різних за своєю природою правових механізмів заміщення посад та уточнення понять «призначення» і «обрання» є предметом законодавчого врегулювання.

Свідченням відмінності понять «призначення» та «обрання» є різний строк повноважень суддів судів загальної юрисдикції, які обійняли посади суддів за наслідками різних процедур. Зокрема, на посаду судді вперше громадянин України призначається Президентом України строком на п'ять років, а парламент обирає суддю безстрокове. Тобто на «обрання безстрокове» може претендувати особа з належною фаховою підготовкою, відповідним досвідом і стажем, оскільки строковий п'ятирічний термін перебування на посаді професійного судді завершився.

На основі наведеного та зважаючи на положення частини четвертої статті 126, частини першої статті 128 Конституції України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що поняття «призначення» та «обрання» на посади суддів у судах загальної юрисдикції, які обіймали посади за наслідками різних процедур, є різними. Поняття «призначення суддів на посади», яке вживається в пункті Д частини першої статті 131 Конституції України, стосується лише тих осіб які призначаються Президентом України вперше на посаду професійного судді судів загальної юрисдикції строком на *п'ять* років.

Історичний спосіб тлумачення норм права. Мірою розвитку суспільства є зміни суспільних відносин. Це зумовлює відповідний розвиток і самого права. Отже, як суспільство., так і право мають свою історію. Крім того, як слушно відзначав М.М. Коркунов, "припущення, що законодавець дотримувався при вираженні своєї волі правил логіки та граматики, є не більш як припущенням. Тому якщо ми будь-яким шляхом переконаємося, що в даному випадку законодавцем допущена ... граматична чи логічна помилка, це припущення втрачає свою силу і ми не в змозі прийняти тлумачення, яке зумовлюється ним. ... Для з'ясування того, як у дійсності згідно з волею законодавця ... має бути сприйнято сказане в законі, кращим засобом є ознайомлення з історією виникнення цього закону" [1,с.81].

При застосуванні історичного способу тлумачення використовують джерела, які знаходяться поза межами діючої системи права, а саме:

-скасовані правові норми, що регулювали однакові суспільні відносини з нині чинною нормою права;

-матеріали підготовки і ухвалення норми права;

-преамбули до нормативних актів, які містять відповідну норму;

-матеріали, в яких є роз'яснення норми права, що тлумачиться.

Історичні умови, обставини видання норми права, встановлені в процесі Історичного тлумачення, можуть пояснити, чому ухвалена саме ця правова норма, причини її ухвалення, цілі законодавця.

Зазначимо, насамкінець, і той факт, що є вчені, наприклад Р.З. Лівшиц, які не виокремлюють історичне тлумачення в самостійний спосіб [10, С.144]. Подібної думки дотримується О.Е. Лейст, який вважає історичний спосіб тлумачення сферою наукової діяльності, а не практики державного органу, який застосовує право, а тому відносить його до виду доктринальних тлумачень [11, с.120.]

Прикладом використання цього способу тлумачення-з'ясування норм права може слугувати наведене нами раніше Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення суддів від 16.10.2001 р. Згідно з пунктом 6 зазначеного Рішення досліджуючи спірне питання із застосуванням історичного тлумачення, Конституційний Суд України встановив, що в системі правосуддя до прийняття Конституції України 1996 року посада судді заміщувалася лише шляхом обрання. За Конституцією Української РСР 1978 р. всі суди утворювалися на засадах виборності суддів і народних засідателів, тобто судді, за винятком народних, обиралися відповідними радами, а Верховний Суд Української РСР обирався Верховною Радою Української РСР.

Таким чином, на той час (до прийняття Конституції України 1996 року) зміст понять „призначення” та „обрання” мав істотні відмінності (ст. ст. 108, 109, 150, 151 Конституції Української РСР).

У чинній Конституції України ці поняття також розмежовано, зокрема поняття „обрання” вжито щодо тих суддів які після закінчення 5-ти річного терміну перебування на посаді судді шляхом першого призначення

Президентом України, обираються потім Верховною Радою України безстроково.

Використання Конституційним Судом України мовного та історичного способу тлумачення дали підстави стверджувати про те, що поняття „призначення” та „обрання”, що використовуються в тексті Конституції України і мають відношення до порядку заміщення посад суддями України є відмінними.

Коротко розглянемо інші способи тлумачення, що виділяють у правовій науці.

Спеціально-юридичний спосіб тлумачення норм права. Цей спосіб виокремлюють такі автори, як Н.Л. Гранат, А.С. Шабуров, В.В. Лазарев, С.О. Комаров [1, с.86.] На їхню думку, сутність спеціально-юридичного способу тлумачення полягає в дослідженні технічно-юридичних засобів та прийомів викладення волі законодавця, заснованих на спеціальних знаннях юридичної науки і насамперед юридичної техніки.

Термінологічний спосіб тлумачення норм - права виокремлює І.Є. Фарбер. Його сутність полягає, на думку автора, в тому, що суб'єкт тлумачення повинен, спираючись на науку про мову та мислення, на граматику й логіку, виявити специфіку текстів нормативних актів, в яких формулюються юридичні норми.

Вважаємо, що з'ясування змісту термінів, передбачених в нормах права, є частиною змісту мовного способу тлумачення. Спеціальних прийомів і правил термінологічного тлумачення окремо від мовних правил не існує.

3. Телеологічний спосіб тлумачення норм права. Цей спосіб (іноді під назвою "цільовий") виділяють такі вчені, як Т.Я. Насирова, П.О. Недбайло, В.В. Лазарев[13, с.215] Як вважає Т.Я. Насирова, телеологічне тлумачення - це діяльність, що здійснюється суб'єктами права, спрямована на встановлення за допомогою відокремленої сукупності прийомів аналізу і синтезу цільових параметрів закону, які дозволяють розкрити загальний зміст та зміст конкретних нормативних приписів.

Логіко-юридичний спосіб тлумачення норм права (конструювання правової норми). О.Е. Лейст визнає його як головний засіб з'ясування дійсного змісту норм права. Нерозривний зв'язок та узгодженість правових норм, складові частини яких знаходяться у різних нормативних актах, потребують при застосуванні тієї чи тієї норми ретельного дослідження всіх положень відповідних нормативних актів. Практичне значення структури правової норми (гіпотеза - диспозиція - санкція) в тому й полягає, що вона орієнтує осіб, які застосовують правові норми, на всебічний аналіз нормативно-правового матеріалу, порівняння пов'язаних між собою статей законів та інших нормативних актів, виявлення елементів, що утворюють одну норму, визначення змісту, умов застосування та наслідків порушення. В цьому, на думку автора, полягає сутність логіко-юридичного способу тлумачення норм права.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Все вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що однією з найбільш важливих проблем, яка постає перед суб'єктом тлумачення норм права, є оптимальний вибір в кожному конкретному випадку найбільш ефективних способів з'ясування дійсного змісту норм права.

3. ВИДИ ТЛУМАЧЕННЯ-РОЗ'ЯСНЕННЯ НОРМ ПРАВА

Як було зазначено вище, процес роз'яснення дійсного змісту норм права поділяється на два головних види - офіційне і неофіційне тлумачення. В свою чергу, кожний із цих видів можна поділити на нормативне і казуальне тлумачення.

Офіційне тлумачення норм права. Розглядаючи офіційне тлумачення, насамперед необхідно виявити та схарактеризувати його суттєві ознаки. Першою ознакою офіційного тлумачення, яка вирізняє його від інших видів

роз'яснення, є його обов'язковий характер. Йдеться про формальну обов'язковість.

Процес роз'яснення норм права можна визначити як систему пов'язаних між собою в логічній послідовності відносно відокремлених інтелектуально-вольових дій суб'єкта тлумачення, які спрямовані на розкриття дійсного змісту правових норм шляхом його з'ясування і наступного роз'яснення третім особам. Інтелектуально-вольові дії, враховуючи послідовний характер їх здійснення, можна поділити на стадії офіційного тлумачення.

Першою стадією є правороз'яснювальна ініціатива, з якою суб'єкти суспільних відносин звертаються до уповноваженого на офіційне тлумачення суб'єкта за роз'ясненням дійсного змісту норм права. Уповноважений суб'єкт теж має право започаткувати процес роз'яснення за власною ініціативою. В цьому разі перша стадія починається з узагальнення існуючої юридичної практики та з'ясування необхідності в наданні роз'яснень.

Друга стадія - це узагальнення суб'єктом тлумачення існуючої юридичної практики та перевірка необхідності в наданні роз'яснення дійсного змісту норм права.

Третя стадія правороз'яснювального процесу полягає у з'яванні суб'єктом офіційного тлумачення дійсного змісту норми права, отриманні результату з'ясування, його перевірці на адекватність волі законодавця, вираженій у нормі права, що роз'яснюється.

Четверта стадія складається з розробки й обговорення суб'єктом тлумачення проекту роз'яснення дійсного змісту норм права. На цій стадії викладають результат з'ясування дійсного змісту норми права, відзначають випадки неправильного її розуміння й реалізації.

П'ята стадія полягає в прийнятті або затвердженні суб'єктом тлумачення проекту роз'яснення дійсного змісту правової норми.

І, нарешті, шоста стадія правороз'яснювального процесу - опублікування акта роз'яснення норм права.

Треба зазначити, що вказані стадії ясно виявляються лише тоді, коли існує спеціальна мета на роз'яснення. В інших випадках, наприклад, коли тлумачення суб'єкт здійснює в ході правозастосовчої діяльності, чітко окреслити стадії правороз'яснювального процесу майже неможливо.

Отже, **офіційне тлумачення норм права** - це процес роз'яснення дійсного змісту норм права третім особам, який здійснюється уповноваженим на це суб'єктом, та має обов'язковий характер.

У свою чергу, офіційне тлумачення можна поділити на види. В науці загальноприйнятим є його поділ на нормативне і казуальне роз'яснення. На думку Власова, термін "нормативне тлумачення" не зовсім точно відбиває сутність цього поняття. правильніше говорити про **загальне офіційне тлумачення норм права**.

Казуальне тлумачення норм права - це офіційне роз'яснення дійсного змісту норми права, яке надає суб'єкт тлумачення щодо конкретного казусу. Таке тлумачення поширює свою дію тільки на конкретний казус.

Про обов'язковість тлумачення, зокрема казуального, можна говорити в іншому плані. Фактично обов'язковим є будь-яке тлумачення, що адекватно й обґрунтовано роз'яснює дійсний зміст норми права. Обов'язковість такого тлумачення походить із юридичних властивостей самих норм права і зумовлена наявністю системоутворюючих зв'язків офіційного тлумачення з нормою права, що роз'яснюється. Саме в цьому сенсі можна говорити про казуальне тлумачення як про таке, що має обов'язковий характер не лише для окремого казусу, а й для всіх інших аналогічних випадків. Казуальне тлумачення А.Б. Венгеров називає прецедентом тлумачення правової норми, який слід урахувати при розв'язанні аналогічних казусів[1, С.102] Із цим твердженням можна погодитися за умови, якщо вкладати в термін "прецедент тлумачення норми права" повсякденне значення і не надавати йому формально обов'язкового характеру.

Офіційне тлумачення норм права доцільно класифікувати на автентичне і делеговане.

Автентичне тлумачення - це офіційне роз'яснення дійсного змісту норми права, що надає суб'єкт, який видав цю норму.

Делеговане тлумачення - це офіційне роз'яснення дійсного змісту норм права, що здійснює суб'єкт, який має повноваження на такі дії.

Ми вважаємо слушною думку Р.С. Реза, що акт автентичного офіційного тлумачення і нормативний акт перебувають у відносинах підпорядкованості. Акт автентичного тлумачення нерозривно пов'язаний із нормою права, яку він тлумачить, і має допоміжне значення, яке полягає в адекватному й обґрунтованому роз'ясненні дійсного змісту норми права. Водночас акти автентичного офіційного тлумачення належать до окремого виду правових актів, тому можна казати про їх відносну виокремленість.

Неофіційне тлумачення норм права - це процес роз'яснення дійсного змісту норми права третім особам, який може здійснюватися будь-яким суб'єктом тлумачення і не має юридичної сили. Такий акт є формально не обов'язковим для застосування, але його сила полягає в обґрунтованості й адекватності дійсній волі законодавця, вираженій у нормі права. Неофіційне роз'яснення дійсного змісту норм права теж можна класифікувати. Загальноприйнятим є його поділ залежно від суб'єкта тлумачення на доктринальне, професійне і побутове.

Ми вважаємо, що доктринальне тлумачення, безумовно, слід виділяти як різновид неофіційного роз'яснення норм права. Але підстави класифікації необхідно проводити залежно від суб'єкта роз'яснення і враховувати, що така класифікація поширюється лише на неофіційне тлумачення. Отже, **доктринальне тлумачення** можна визначити як неофіційне роз'яснення дійсного змісту норм права, яке надають суб'єкти науки держави та права.

Разом із доктринальним тлумаченням в науці загальноприйнято виокремлювати професійне неофіційне тлумачення норм права. Його визначають як роз'яснення, яке надають адвокати, юрисконсультанти, юристи-практики, тобто ті суб'єкти, які мають юридичну освіту [15, с.371].

На нашу думку, наведене визначення професійного неофіційного тлумачення не достатньою мірою окреслює обсяг цього поняття. Воно поширюється не тільки на суб'єктів із юридичною освітою. Професійне неофіційне тлумачення можуть надавати суб'єкти, для яких видання, реалізація та застосування норм права є професійним обов'язком. При цьому необхідно, щоб професійне роз'яснення надавалося в межах професійної компетенції суб'єкта тлумачення і не мало ознак офіційного тлумачення норм права. Отже, **професійне тлумачення** можна визначити як неофіційне роз'яснення дійсного змісту норм права, яке надають професійні суб'єкти держави і права.

Буденне тлумачення норм права - це неофіційне роз'яснення дійсного змісту норм права, яке надають будь-які суб'єкти тлумачення, за винятком вищевказаних категорій.

Після завершення процесу роз'яснення дійсного змісту норми права суб'єкт отримує певний результат, який виражається в акті тлумачення відповідної норми права. Під терміном "акт тлумачення" треба розуміти не тільки письмовий документ, а й усні роз'яснення дійсного змісту норми права.

Інтерпретаційно-правовий акт (акт офіційного тлумачення правової норми) — це спосіб зовнішнього прояву встановленого компетентними органами формально-обов'язкового правила розуміння змісту юридичної норми.

Види інтерпретаційно-правових актів:

1) за «авторством» норми, яка є предметом тлумачення,— **акти автентичного тлумачення; акти делегованого (легального) тлумачення;**

2) за суб'єктами тлумачення — **акти тлумачення державних органів** (органів державної влади, управління, суду, прокуратури та ін.); **акти тлумачення уповноважених органів громадських об'єднань;**

3) за сферою дії — **нормативні (загальні), казуальні (індивідуальні)'**,

4) за галузевою приналежністю норми, яка тлумачиться,— **акти тлумачення норм конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права та ін.;**

5) за структурним елементом норми, яка тлумачиться,— **акти**

тлумачення гіпотези, акти тлумачення диспозиції, акти тлумачення санкції;

б) за формою зовнішнього виразу — письмові, усні (тільки казуальні);

7) за юридичною формою — постанови, роз'яснення, ухвали та ін.

Юридичні властивості інтерпретаційно-правових актів:

- формальна обов'язковість (загальна або індивідуальна) для адресатів застосування і реалізації інтерпретованої норми;

- закріплення в таких актах правил розуміння норми (а не правил фізичної поведінки);

- можливість їх прийняття лише правотворчими або спеціально уповноваженими суб'єктами;

- наявність (поряд із властивими нормативно-правовим актам) спеціальних письмових форм їх виразу: роз'яснень, інструктивних листів та ін.;

- не тільки пряма їх дія в часі, а й, звичайно, зворотна дія.

Акти неофіційного тлумачення не мають юридичної сили, обов'язкового характеру і формально є рекомендаціями щодо адекватного з'ясування дійсного змісту норм права. Тому ми вважаємо за доцільне розглянути акти офіційного тлумачення норм права докладніше.

Акт офіційного роз'яснення відповідно до цілей та завдань тлумачення не повинен вносити нічого нового в дійсний зміст норми, яку він тлумачить. Він може мати тільки положення, які адекватно, розгорнуто й обґрунтовано пояснюють цей зміст. Юридична сила актів офіційного тлумачення та їх обов'язковий характер зумовлені, по-перше, юридичними властивостями самих норм права та наявністю зв'язків правоположень актів офіційного роз'яснення з нормами права, що тлумачаться; по-друге, наявністю повноважень у суб'єкта тлумачення на надання офіційного роз'яснення дійсного змісту норм права і видання актів офіційного тлумачення.

Акти офіційного тлумачення, безперечно, мають набувати сили лише після їх офіційного опублікування. Як правильно відзначає Б.П. Спасов, "... їх

опублікування ... слід розглядати як одну з умов уведення в дію, бо немає іншого способу офіційного оприлюднення тлумачення, яке надане відповідній правовій нормі”.[16, с.224]. Водночас у науці загальноприйнято, що само тлумачення починає діяти з часу набуття юридичної сили норми права, яка роз'яснюється. Отже йдеться про зворотну дію (ретроактивний ефект) або зворотну силу актів офіційного тлумачення норм права. Вказаний правовий ефект пояснюється тим, що при тлумаченні не створюються нові норми права, не змінюється і не доповнюється зміст існуючих.

У зв'язку зі зворотною дією тлумачення норм права виникає проблема правових наслідків ретроактивного ефекту. При тлумаченні норми права його ретроактивний ефект виявляється в тому, що правовідносини, які виникли в результаті її дії, повинні реалізовуватися відповідно до дійсного змісту цієї норми. Якщо певні правовідносини, породжені дією норми права, реалізовувалися згідно з дійсним змістом, який роз'яснюється в акті офіційного тлумачення, то такі правовідносини не зазнають змін. Якщо норма права за будь-яких причин не діяла до видання акта її офіційного тлумачення, то після його видання вона діятиме відповідно до наданого офіційним роз'ясненням її дійсного змісту. Зовсім інша справа, коли норма права реалізується зі змістом, який відрізняється від того, що роз'яснюється в акті її офіційного тлумачення. З цього приводу в правовій літературі висловлюються різні точки зору.

Сфера дії акта офіційного тлумачення формально не може дорівнювати сфері дії норми права, яку він тлумачить, оскільки обов'язковість норм права походить із загальних принципів права та повноважень правотворчого суб'єкта, чого не можна сказати про акти офіційного тлумачення. Водночас помилково говорити про необов'язковість актів офіційного тлумачення. Обов'язковий характер таких актів походить із юридичних властивостей норм права і наявності повноважень у суб'єктів на офіційне тлумачення. Правильнішим є твердження, що розглядувані акти обов'язкові для виконання тими суб'єктами, які перебувають під юрисдикцією суб'єкта, що видав відповідний акт. Проте цей факт також вимагає уточнення. Ми вважаємо, що дія акта офіційного

тлумачення поширюється на коло тих осіб, які визначені у відповідному повноваженні, що надається суб'єкту на офіційне тлумачення норм права. Коли коло осіб не окреслено, дія акта поширюється на осіб, підпорядкованих суб'єкту, що надав офіційне роз'яснення дійсного змісту норми права, а також на осіб, для яких рішення вказаних суб'єктів є обов'язковими.

Щодо дії актів офіційного тлумачення у просторі, то тут питання розв'язується аналогічним чином. Дія таких актів поширюється на територію, визначену в повноваженні, що надано суб'єкту на офіційне тлумачення норм права. Якщо такий простір у повноваженні не встановлений, дія акта простягається на відповідну територію, на яку поширюється дія суб'єкта, що надав офіційне тлумачення.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Інтерпретаційно-правовий акт (акт офіційного тлумачення правової норми) — це спосіб зовнішнього прояву встановленого компетентними органами формально-обов'язкового правила розуміння змісту юридичної норми.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Тлумачення є важливою частиною людської діяльності, спрямованою на пізнання людиною свого зовнішнього і внутрішнього середовища. Тлумачення норм права спрямоване на з'ясування за допомогою певних засобів дійсної волі законодавця, вираженої в нормах права, та її роз'яснення іншим особам. Поняття тлумачення включає також результати діяльності щодо з'ясування і роз'яснення змісту правових норм. Тлумачення правових норм має важливе значення в правовій діяльності суспільства. Саме воно в багатьох випадках зумовлює правильну і однакову реалізацію правових приписів, їх ефективність у суспільстві та стан законності у державі. За результатами дослідження, проведеного з даної теми, слід зробити наступні висновки:

1) тлумачення правових норм є ефективним і єдиним засобом правильного і глибокого пізнання дійсного змісту правових норм. У правовій дійсності тлумачення має місце у правовій діяльності та правовому регулюванні. у правовій діяльності тлумачення норм права повинно використовуватись у правотворенні, реалізації і систематизації права, правовому вихованні тощо;

2) тлумачення правових норм потрібно відрізнити від їх юридичної конкретизації. Сутність юридичної конкретизації полягає у виданні правоположення, яке не виходить за межі змісту норми прав, але містить у собі нові елементи регулювання суспільних відносин, не виражені у цій правовій нормі. При тлумаченні лише з'ясовуються, розкриваються, обґрунтовуються частини змісту правової норми, але нових елементів правового регулювання не встановлюється.

3) пізнання дійсного змісту правових норм здійснюється за допомогою сукупностей прийомів пізнання, об'єднаних за спільністю ознак і рис у способи тлумачення;

4) результатом з'ясування є висновки, до яких дійшов суб'єкт у процесі з'ясування норми права за допомогою всієї сукупності способів тлумачення,

адекватних дійсному змісту норми права, які відповідають критеріям істинності й правильності результату тлумачення;

5) критерієм адекватності отриманого результату з'ясування змісту волі законодавця, яка виражена в нормі права, є загальнолюдська практика, безпосередньо або в сукупності опосередкованих форм - юридична практика, логічна практика, досвід мовного спілкування тощо;

б) роз'яснення норм права полягає в розгорненому, обґрунтованому роз'ясненні іншим особам дійсного змісту правових норм, яке отримує зовнішній вираз в акті тлумачення. Роз'яснення норм права, яке надає суб'єкт тлумачення, поділяється на офіційне і неофіційне. Офіційне тлумачення норм права - це процес роз'яснення дійсного змісту норм права третім особам, який здійснюється уповноваженим на це об'єктом і має обов'язковий характер. Неофіційне тлумачення може здійснюватись будь-яким суб'єктом і немає юридичної сили;

7) акт тлумачення норми права - вид правового акта, що включає загальні або індивідуальні правоположення, які, не будучи нормами права, розгорнуто й обґрунтовано роз'яснюють їх дійсний зміст, не є джерелом права, але перебувають в тісному зв'язку з нормою права, яку він тлумачить, і мають обов'язковий характер. Юридична сила і обов'язковий характер актів тлумачення зумовлені: 1) юридичними властивостями норми права та підпорядкованим зв'язком правоположень акту тлумачення з нормою права; 2) наявністю наданих законодавцем певному суб'єкту повноважень на офіційне роз'яснення норм права і видання відповідних актів тлумачення;

8) відносини тлумачення норм права і державної політики ґрунтуються на засадах взаємного зв'язку і взаємовпливу;

9) за умови, якщо дотримання всезагальних інтересів суспільства є пріоритетним напрямком державної політики, тлумачення підвищує ефективність правових норм, посилює законність, попереджає порушення прав і інтересів осіб, обмежує можливість отримання пільг, задоволення

корпоративних інтересів різними соціальними групами всупереч загальним інтересам і потребам суспільства;

10) аналіз тлумачення правових норм і державної політики, практики тлумачення в нашій та зарубіжних країнах дозволяють зробити висновок щодо гострої необхідності ухвалення законодавчого акту, який врегулював би відносини тлумачення і конкретизації норм права в Україні. [1, С.152]

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ.

Під час вивчення положень цієї теми особливу увагу слід звернути на способи тлумачення, оволодіння якими дозволить майбутнім юристам розуміти зміст нормативно-правових актів. Необхідно детально проаналізувати види тлумачення за суб'єктами та юридичними наслідками.

